

PREGLED OBČNE ZGODOVINE

1

SESTAVILA

**STANKO PETELIN
IN ANTON KROŠL**

PREGLED OBČNE ZGODOVINE

MOHORJEVA KNJIŽNICA

67

NATISNILA MOHORJEVA TISKARNA V CELJU
(FRAN MILAVEC, CELJE)

PREGLED OBČNE ZGODOVINE

SESTAVILA
STANKO PETELIN IN ANTON KROŠL

1934

ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELJU

110927/67/1

D 31 -07- 2012/385

Zgodovina je veda, ki hoče dognati in v vzročni zvezi predložiti važne dogodke iz preteklosti človeštva, zlasti onih narodov in tudi posameznikov, ki so vplivali na njegov kulturni razvoj.

V začetku je zgodovina le pripovedna (narrativna, n. pr. Herodot, »oče zgodovine«), nato skuša biti poučna (pragmatična, n. pr. Tukidid, Tacit) in šele v novem veku (zlasti v 19. stoletju) doseže stopnjo prave znanosti kot razvojna (genetična) zgodovina, ki zasleduje predvsem razvoj zgodovinskih dogodkov.

Svoje znanje o preteklosti zajema zgodovina iz virov. Viri so dvojni:

I. **Poročila** (tradicijska, izročila), ki zavestno in namenoma poročajo o zgodovinskih dogodkih in se dele v:

1. ustno izročilo (pesmi, bajke in pripovedke, legende);
2. pismena poročila (napisi, rodovniki, letopisi, kronike, spomini, letaki, časniki);
3. slikana poročila (zemljevidi, slike, reliefi, kipi).

II. **Ostanki** so slučajno preostali sledovi minulih ljudi in dogodkov (grobovi, okostja, orodje, orožje,

novci, običaji, jezik, zlasti imena, zgradbe, listine, akti itd.).

Zgodovinska kritika mora dognati, ali so viri pristni in ali morejo in hočejo poročati resnična dejstva. Pri tem ji pomagajo različne vede, poleg zemljepisja in jezikoslovja zlasti tako zvane zgodovinske pomožne vede: paleografija (veda o starih pisavah), epigrafika (veda o napisih), diplomatika (veda o listinah), sfragistika (veda o pečatih), numizmatika (veda o novcih), genealogija (rodoslovje), arheologija (starinoslovje), heraldika (veda o grbih) in kronologija (časoslovje).

Kronologija proučuje razne načine štetja časa in ureja zgodovinske dogodke v časovno vrsto. Kronološko delimo zgodovino v:

stari vek (od prvih pisanih poročil do preseljevanja narodov 375 po Kr., ali pa do razpada zapadnorimskega cesarstva 476 po Kr.),

srednji vek (od 375 oziroma 476 do odkritja Amerike 1492) in

novi vek (od 1492 naprej; ločimo starejšo dobo do 1789 in novejšo).

Po obsegu delimo zgodovino v občno ali svetovno (univerzalno), ki obravnava celoten razvoj vsega kulturnega človeštva, in posebno (specialno) zgodovino, ki obravnava le posamezne panoge človeškega razvoja (n. pr. politična, cerkvena, pravna, gospodarska, umetnostna zgodovina), posamezne časovne dobe (zgodovina starega veka, 19. stoletja, svetovne

vojske), posamezne ustanove (samostane, župnije, urade, šole, društva), posamezne države in dežele ali kraje (lokalna zgodovina).

Zgodovina se začneja s pisanimi izročili, ki jih je zapustil o sebi narod sam ali so jih napisali drugi o njem. Doba pred takimi izročili, ki nam jo pojasnjujejo le redki ostanki, navadno izkopine, spada v **prazgodovino** in se deli po tvarini, iz katere je najdeno orodje in orožje, v tri dele. Ti so:

I. kamena doba, in sicer:

1. **starejša ali paleolitska** (v geologiji diluvij oziroma ledena doba), ko je človek bival kot lovec po skalnih duplinah in poznal le orodje iz kamna in kosti. Najdišča zlasti v južni Franciji in Švici, pri nas Krapina in Olševa v Karavankah;

2. **mlajša ali neolitska** (v začetku aluvija), ko si je človek kot poljedelec in živinorejec že postavljaj stalna bivališča (n. pr. kolišča na Ljubljanskem barju) in izdeloval lončene posode. Važno najdišče Butmir pri Sarajevu. Kot prvo kovino je človek uporabljal baker; temu je kmalu začel dodajati cin in tako je nastopila (v Srednji Evropi ok. 2000 pr. Kr.)

II. bronasta doba. Orodje in orožje je iz brona, razvije se obrt in trgovina (sol, jantar). Najprej v orientu in ok. 1000 pr. Kr. v Južni Evropi nastopi pa

III. železna doba, ki se deli v:

1. **starejšo ali hallstattsko** (po najdišču Hallstatt v Avstriji), ko se poleg železa še

zelo uporablja bron (znameniti najdišči pri nas sta Vače in Glasinac pri Sarajevu) in

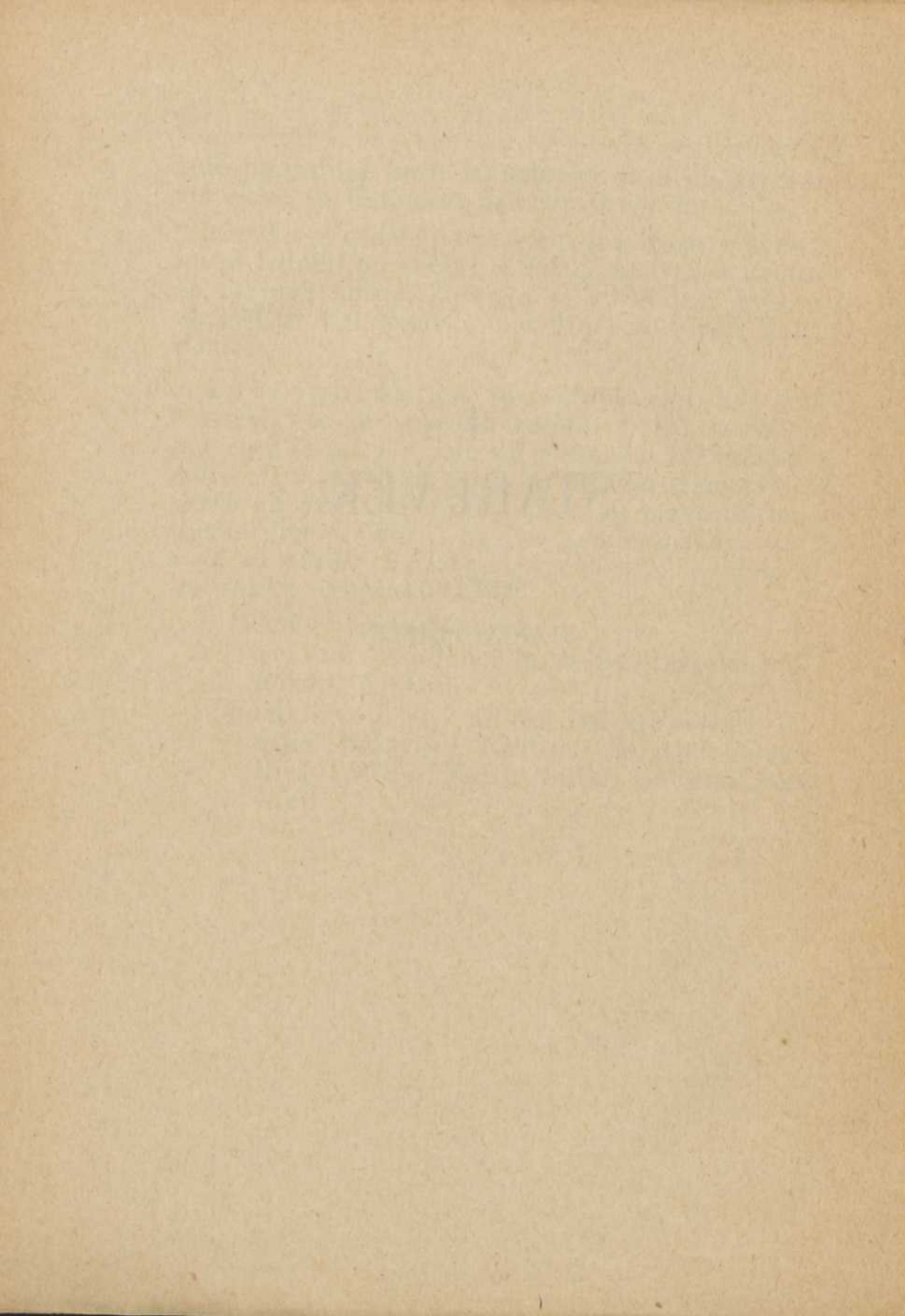
2. m l a j š o a l i l a t e n s k o (La Tène v Švici), ko so izdelki po večini iz železa in ljudje zidajo že utrjena mesta. Začenja se v Srednji Evropi ok. 500 pr. Kr. Nosivci te kulture so zlasti Kelti (Galci).

A n t r o p o l o g i j a (prirodopis človeka) deli človeški rod po telesnih znakih v več, navadno petero p l e m e n : belo ali evropsko (kavkaško), žolto ali mongolsko, črno ali afriško (zamorsko), rdeče ali ameriško (indijansko) in rjavo ali malajsko pleme. Glavni nosivci zgodovinskega razvoja so narodi b e l e g a p l e m e n a , ki se delé v tri velike skupine:

1. H a m i t i (Egipčani).
2. S e m i t i (Babilonci in Asirci, Izraelci, Feničani, Arabci).
3. I n d o e v r o p c i a l i I n d o g e r m a n i (Indijci, Baktrijci, Medijci, Perzijci; Grki, Iliri, Tračani, Kelti, Italiki, Germani, Slovani).

I.
STARI VEK

SESTAVIL
STANKO PETELIN

O R I E N T

Egipčani.

Egipet je nad 800 km dolga oaza od Sredozemskega morja do Siene (Assuan) med Arabsko puščavo na vzhodu in Libijsko na zahodu. Ker Nil vsako leto od junija do oktobra poplavlja deželo, je Egipet zelo rodovit.

Viri: Sveto pismo, Herodot, Diodor, Strabon i. dr. Od znamenitega dela »Egiptovskih spomenikov« (iz 3. stoletja, pisec Manet) ni mnogo ohranjenega. Hieroglifski napisi nudijo mnogo dragocenih podatkov.

Politični pregled.

Zaradi povodnji je bilo treba delati nasipe in vodo napeljevati po prekopih. Ta dela so vodili glavarji, ki so postali gospodarji občin, katere so se spojile v okraje. Iz teh sta nastali dve državi, ki ju je združil kralj Menes v enotno državo okoli

3200—2100 pr. Kr., imenovano staro državo. Kralji ali faraoni (iz 31 dinastij od Menesa do Aleksandra Velikega) so vladali absolutno. Dokaz za to so velikanske piramide, ki so jih morali postavljati podložniki (Kufujeva piramida). Glavno mesto je bil Memfis. Radi neprestanih bojov je začela država pešati. Toda okrepili so jo kralji iz Teb in nastala je okoli

- 2100—1700** srednja država. Plemstvo se je bilo že razvilo in je dobilo velik vpliv. Namesto v piramide so mrliča takrat pokopavali v grobove, vsekane v skalo. V tej dobi so uredili kotlino Meridskega jezera. Velikansko palačo labirint so takrat zgradili (Amenemhet III.). A pojavili so se okoli
- 1700—1550** semitski nomadi Hiksi, ki so zagospodovali v Egiptu. Tebanski kralji pa so Hikse pregnali. Začela se je okoli
- 1555—712** nova država, kateri so ostale Tebe središče. Vojaštvo je imelo prvo besedo. Številni boji, teritorialne pridobitve in sijaj so značilni za to dobo. Egiptovska posest je segla do Evfrata. Tutmezi in Ramzesi so bili znameniti faraoni. Njih sijaj se kaže v svetiščih (Karnak, Luksor, Amenofis III.), v obeliskih, sfingah in v kipih (Memnonova kolosa). Tutenkamon je važen radi svojega bogatega groba (našli pri Luksorju 1922). Neredi in nemiri so začeli uničevati napredek in blagostanje in Etiopcem in Asircem dajati priliko za vmešavanje. Psametih I. je rešil še enkrat Egipet in ustanovil
- 663** obnovljeno državo z glavnim mestom Sais. Ta država ni dolgo živela. Perzijski kralj Kambiz ji je napravil konec, ko je
- 525** zmagal pri Peluziju Psametiha III. in Egipčani so postali perzijski podložniki.

Kulturni pregled.

Verstvo. Vsi spomeniki Egipta in tudi literarni proizvodi govore o veri. V letih 4000 do 3000 pr. Kr. so Egipčani častili le eno najvišje bitje

pod imeni: Ra (v Heliopolu), Ptah (v Mem-fisu), Amón (v Tebah). Različna mesta so imela različna imena za isto božanstvo, ki je večno, je ustvarilo svet in ljudi. Ok. 2000 pa začne prvotna vera podlegati magiji, kultu duhov itd. To je bil vpliv totemistične kulture, ki ima za najvišje bitje sonce, in matriarhalne kulture, ki časti pramater luno. Odtod je umljivo, da postanejo važni Oziris in Horus kot solarna bogova in Izis kot lunarna mati boginja. S tem verskim propadom je v zvezi kult črnega bika Apisa in svetih živali (krokodila itd.). Egipčani so verovali v posmrtno življenje in v nesmrtnost duše, toda truplo je moralo ostati ohranjeno (mumije).

Književnost in umetnost. Sprva so Egipčani pisali s podobami. To so bili hieroglifi — sveta znamenja. S hieroglifi so mogli pisati le počasi, zato se je razvila enostavnejša pisava, nazvana hieratična (hiereus = duhovnik). Pisali so le duhovniki. A tudi to pisavo so poenostavili, zvala se je demotična (ljudska, 24 črk brez vokalov). Z napisi so krasili spomenike, svetišča in grobove. Izdelovati so znali poseben papir iz stržena obnilske rastline papirus, na katerega so največ pisali. Francoz Champollion je raztolmačil hieroglife. Egipčani so zapustili dela verske vsebine, ep, basen in bajko. Radi so se ukvarjali z astronomijo, smisel zanjo so budile nilske povodnji (Nil začne rasti, ko je Sotis = Sirius najbliže soncu). Leto s 365 dnevi so razdelili na 12 me-

secev. Matematika, zlasti geometrija, se je razvila iz potrebe: treba je bilo deliti zemljo, regulirati in kopati kanale. Zdravilstvo je tudi napredovalo, a temeljilo je pogosto na čarovnijah.

Moč in sijaj faraonov sta ustvarila velikanske piramide, ki so ostale do danes (nad 70). Kufujeva je segala v višini do 146 m; zanjo so porabili okoli 2.500.000 m³ kamna. Vsak faraon se je hotel ovekovečiti s tem, da je postavil svetišče, zato jih je bilo mnogo. Svetišče boga Ra pri Karnaku je bilo tako velikansko kakor tempelj pri Luksorju. Nad 20 m visoki obeliski iz enega kamna so krasili vhod svetišča. Dostojanstveni in veliki so bili kipi, ki pa niso imeli izraza lepote in miline, tako sfiga, kip boga Harmakisa z levjim trupom in človeško glavo. Pri slikah in reliefih ni ne skladnosti ne perspektive in ne sence.

Socialne in gospodarske razmere. Kralj je neomejeno gospodoval nad življenjem in smrtjo svojih podložnikov. Njegovo ime je bilo sveto in na spomenikih obdano s krogom. V stari in srednji državi je imelo silen ugled številno plemstvo, ki je začelo po navalu Hiksov pešati. Duhovščino so zelo upoštevali; dajala je svetovavce, učitelje in sodnike. Kdor je znal brati in pisati, je postal uradnik, a to je bilo težko. Pomemben je bil vojaški stan, ki je dobival od kralja obširna posestva. Ljudstvo je bilo odvisno od gospodarjev, katerim je moralo dajati del pridelkov in delati tlako. Sužnji so bili vojni ujetniki. V mestih so se uveljavili trgovci in obrtniki (kovinski, glinasti izdelki, steklarstvo,

tkalstvo). Prekop med Nilom in Rdečim morjem je začel kopati Necho II. (609—593), dovršil ga je Darej.

Babilonci in Asirci

so prebivali v porečju srednjega Evfrata in Tigrisa. Mezopotamija je bila zelo plodna, zlasti njen južni del, Babilonija (Kaldeja ali Sinear), ker sta jo obe reki poplavljali.

Viri: Sv. pismo, razni grški pisatelji, klinopisni napisi (Asurbanipalovi anali) in grško zgodovinsko delo kaldejskega duhovnika Berosa iz 3. stoletja; ohranjeni so le odlomki.

Politični pregled.

Že v 5. tisočletju so prebivali v Mezopotamiji Sumerci in Akadci, ki so postavili temelje babilonsko-asirski kulturi, a so izginili med Semiti, Babilonci in Asirci proti koncu 4. tisočletja.

2000 (ok.) je znameniti postavodajavec Hamurabi (njegov zakonik ima 282 paragrafov) spojil akadsko in sumersko pokrajino v eno državo, ki jo imenujemo starobabilonsko državo. Stoloval je v Babilonu.

Asirci so se okrepili v bojih s sosedi in so postali bojevitejši od Babiloncev. Približno sredi 2. tisočletja so se osvobodili in osnovali svojo asirsko državo in nato postali še gospodarji Babilona (1100, Tiglatpilezar I.). Središče države so bile Ninive. V 9. in 8. stoletju so Asirci širili meje (Tiglatpilezar IV., Sargon) in zavladali Armeniji, Mediji, Siriji, Pa-

lestini, Feniciji ter Egiptu. Zaradi nasilstev, ki so jih delali, in ker niso umeli vladati množici ljudstev, so se

- 612 zvezali Babilonci z Medijci (Nabopolasar in Kiaksar) proti Asircem in Ninive so padle (začetek nadvlade Indoevropcev nad Semiti). Novobabilonska država je prevzela vlogo asirske države. Nebukadnezar II. jo je dvignil do prve sile. Napadel je Jeruzalem in odvedel Izraelce v sužnost. Proslavil se je z visečimi vrtovi, z zidanjem utrdb in s prekopi. Po njegovi smrti je začela država pešati. Konec ji je napravil zmagoviti perzijski kralj Kir (539).

Kulturni pregled.

Verstvo. V najstarejšo miselnost Sumercev izkopine ne dajo vpogleda. Sumerci so častili v zgodovinski dobi številna božanstva, a vsako mesto je imelo eno vrhovno božanstvo, ki je oče bogov in ljudi ter stvarnik nebes in zemlje. Božanstva raznih mest imajo iste poteze najvišjega bitja, nastala so iz ideje enega božanstva. — Babilonci in Asirci so te bogove prevzeli in jim imena spremenili. Babilonci so dvignili Marduka, pokrovitelja mesta Babilona, v najvišje božanstvo. — Mlajšega izvora so: človeške žrtve, šamaustvo, čarovništvo; kar se dogaja na zemlji, se zrcali v zvezdah, zato kaldejci berejo in prerokujejo iz zvezd (astrologija).

Književnost in umetnost. Glinaste plošče (22.000; pomanjkanje kamna!) iz Asurbanipalove (669 do 626) palače v Ninivah kažejo znanstvena stremjenja Babiloncev in Asircev. Uporabljali so spo-

četka podobopis, ki se je polagoma preobličil v klinopis, katerega so najbrž uvedli že Sumerci. Pisanje in branje ni bilo lahko. V aleksandrinski dobi je bila ta pisava že izginila. Grotefend je prvi razvozljal klinopisno pisavo. Znani asiriologi so še Rawlinson, Botta, Layard i. dr. Že pri Sumercih se je razvila lirika, tako himne, psalmi, čarovnije in epi (o Nimrodu, o postanku sveta in o vesoljnem potopu). Verstvo je bogatilo znanost, zlasti astronomijo; babilonski stolp je bila zvezdarna. Poznali so že pet planetov; sonce in luno so tudi šteli mednje. Vsak od teh je imel poseben dan v tednu, ki je štel 7 dni. Njihovo leto šteje 12 mesecev. Vnaprej so znali dognati mrk sonca in lune. Njih izum je zodiak, krog, ki ima 360° . V mere in uteži so uvedli seksagezimalni sistem, ki se opaža tudi v delitvi dneva v ure, minute in sekunde.

Kamna niso imeli, zato so zidali z opeko in z asfaltom. Svetišča so bile stolpaste zgradbe do sedem nadstropij (Nimrodov stolp je še danes okoli 70 m visok). Obširne palače so stale na terasah radi povodnji. Krasili so jih z reliefi iz alabastra; predstavljali so bogove, kralje, bojne prizore in razne živali. Kaj navadna podoba je bil krilat bik s človeško glavo, lev itd. Slikali niso, temveč le barvali. Po Siriji in po Mali Aziji se je asirsko-babilonska umetnost precej širila.

Socialne in gospodarske razmere. Kralj je vladal absolutno, bil je najvišji duhovnik, a ni užival božanskih časti kot v Egiptu. Pokrajine so upravljali namestniki. Kaldejci so bili tudi sodniki in so jih zelo spoštovali. Poučevali so bogoslovje, pravo in matematiko. Bolj kakor

Babilonci so bili bojeviti Asirci, a Babilonci so bili boljši poljedelci. Obrtniki so izdelovali volnene in bombažne tkanine, glinasto robo, dišeča mazila itd. Razumljivo je, da so bili tudi trgovci, in sicer prvi (pogodbe na glinastih ploščah). Plačevali so v zlatu in v srebru.

Izraelci.

Palestino (grško ime po Filistejcih) deli reka Jordan v zahodni in vzhodni del. Zahod tvorijo Judeja z Jeruzalemom in Betlehemom, Samarija in Galileja z Nazaretom. Vzhodno od Jordana je danes pusta Pereja.

Viri: Sv. pismo, asirske izkopine in grški pisano delo Jožefa Flavija: »O judovski vojni«.

Politični pregled.

Prvotni prebivalci so bili semitski Kanaanci. Nekako v dobi Hamurabija so se preselili sem Izraelci iz Kaldeje. Vodil jih je Abraham. Ko se je pojavila lakota, je Jakob odvedel Izraelce v Egipt (Gosem v delti Nila). Mogočni faraoni so jih silno stiskali, zato so odšli pod Mozesovim in Aronovim vodstvom čez Sinajski polotok (postave) v obljubljeno deželo, ki so jo morali osvojiti. Mnogo posla so imeli z Moabiti in s Filistejci, a modro so jih vodili sodniki (Jefte, Samson, Samuel). Ko so Filistejci ugrabili skrinjo zaveze, so zavladali okoli

1000 kralji. Prvi je bil Savel, drugi pa David, ki je določil Jeruzalem za prestolnico. Naslednik je bil Salomon (ok. 960), ki je v Jeruzalemu

- sezidal sebi krasno palačo in Bogu (Jahvi) tempelj. Denarna bremena, ki so bila s temi stavbami v zvezi, so povzročila po njegovi smrti cepitev države v Judejo in Samarijo.
- 722 je asirski kralj Sargon zavzel Samarijo in odvedel mnogo Izraelcev v sužnost. Nemiri in neredi so se javljali tudi v Judeji in Jeruzalem je padel v roke Babiloncem. Judje so se sedaj uprli, na kar je
- 586 Nabukadnezar ponovno osvojil Jeruzalem (babilonska sužnost). V sužnosti so tolažili Jude preroki (Ezekiel, Daniel). Ko je bilo konec babilonske samostojnosti, je Kir dovolil Judom, da so se vrnili v domovino.

Kulturni pregled.

Verstvo. Izraelci so edino ljudstvo starega veka s strogo monoteistično vero. Versko so prekašali vse narode, tudi najbolj kulturne. Bog je prebival med njimi v svetem šotoru in pozneje v templju. Preroki so bili čuvarji prave vere, strogo so pazili, da se ni vtihotapilo malikovavstvo.

Književnost in umetnost. Sveto pismo je pisano v starohebrejskem jeziku. Psalmi, prerokške knjige, Visoka pesem, Hiob so lirsko-didaktičnega značaja. Pentatevh (pet knjig), knjige sodnikov in kraljev so ob enem prava zgodovinska dela. Znanost se v splošnem ni razvila. Stavbarstvo je cvetelo, ne pa kiparstvo in slikarstvo, ker podob niso smeli napravljati. Tempelj spominja po stavbi na egiptovska svetišča.

Socialne in gospodarske razmere. Izraelcem je bil pravi vladar Bog (Jahve). Poglavarji rodov so imeli sodno oblast in upravo. Kazni so bile stroge kakor pri vseh Semitih. Rabini in leviti (Levijev rod) so bili najbolj spoštovani in duhovniška čast je bila dedna. Izraelci so bili poljedelci in živinorejci, pozneje pa jim je bila trgovina glavni vir dohodkov.

Feničani

so bili naseljeni v Feniciji, na podnožju Libanona. Dežela je široka ponekod samo nekaj kilometrov in dolga od Karmela do Orontesa kakih 250 km. Pomembna njena mesta so bila Sidon, Tir, Berit i. dr.

Viri: Menander (odlomki njegovega dela so ohranjeni pri Jožefu Flaviju), sv. pismo, Diodor, Herodot itd. Spomenikov ni mnogo ohranjenih.

Politični pregled.

Feničani (tudi Sidonci) so prišli iz Kanaana, prej kakor Izraelci, v Palestino. Podložni so bili Egipčanom, Babiloncem in Asircem. Vendar so živela feničanska mesta samostojno življenje; bile so nekakšne republike (prve!), tudi s kralji na čelu. Najprej je bil imeniten Sidon (ok. 1500), nato pa Tir za Hiram, Salomonovega prijatelja. Plemstvo je bilo mogočno in je omejevalo kraljevo oblast. Radi pomanjkanja prostora in rodovitne zemlje so Feničani snovali kolonije. Okoli

1200 so jih iz območja Egejskega morja potisnili Grki. Prave njihove kolonije so bile Ciper,

Tunes, Kartagina, Utika in Gades. Prihajali so celó v Senegal in v Britanijo.

Kulturni pregled.

Verstvo. Feničani so oboževali dobre in zle duhove, ki so jih imeli mnogo; upodabljali so jih kot ljudi in živali. Glavni je bil sončni bog Bal, njegova žena je bila Balat. Melkart je bil čuvar naselbin in trgovine, Adonis bog pomladi, Istar (Astarte) boginja rodovitnosti, Moloh pa bog uničevanja (če je pretila nevarnost, so mu žrtvovali otroke; semitska krvoločnost).

Književnost in umetnost. Feničani so imeli glasovno pismo iz 22 črk, katerega začetki so nastali najbrž okoli 2000 v vzhodni Arabiji pod babilonskim vplivom. Ta alfabet je podlaga skoraj vseh pisav. Gotovo je, da so gojili kot mornarji astronomijo in matematiko, toda ohranilo se nam ni nič pisanega. Tudi v umetnosti niso bili izvirni. Kiparska dela so uvažali iz Egipta ali Mezopotamije. Feničanska mesta so imela visoke zgradbe (pomanjkanje prostora).

Socialne in gospodarske razmere. Kraljevska oblast v mestih je bila nasledna, a tudi volilna. Naselbinam sta načelovala po dva sufeta, izvoljena od bogatega plemstva. Preprosto ljudstvo ni odločalo o ničemer, zato se je često upiralo. Radi prepirov in trgovine so se preseljevali in ustanavljali kolonije. Izdelovanje ladij, lončarstvo, steklarstvo, kovinarstvo, barvanje na škrlat in izdelovanje zlatega in srebrnega nakita so bile važne obrtne panoge. Majhna naravna pristanišča so širili v večje luke. Kralj Hiram in

Salomon sta trgovala z deželo Ofir (morda Južna Afrika). Na zapad so zanesli rastline in živali, katerih domovina je Azija. Da bi odvrnili tuje mornarje, so o morju pripovedovali grozne bajke. Zaradi prekanjenosti in lakomnosti pri sosedih niso bili priljubljeni.

Indijci

so Arijci (aria = plemenitaš) indoevropske skupine, Kje je bila njihova pradamovina, ni znano. Morda je bila Azija, verjetneje pa Rusija. Indijo ločijo mogočna pogorja od zapadnih dežel. Monsuni so velikega pomena za rodovitnost te dežele.

Viri: Za politično zgodovino je le malo poročil. Indijci sami nam ne poročajo, temveč le grški pisatelji, katerih vesti pa so polne bajk.

Politični pregled.

2000 (ok.) so se Arijci preselili v Peterorečje (Pandžab) in potisnili prvotne prebivalce Dravide proti jugu na Dekansko planoto. Poglavarji so jim bili radže. Pozneje okoli

1000 so zagospodovali tudi ostalim delom Indije. Po junaških bojih z Dravidi so se razširili v porečje Ganga, Brahmaputre in na Dekan.

Kulturni pregled.

Verstvo. Stopnje verskega razvoja so: 1. Vedizem. Arijci so ob prihodu častili najvišje bitje Diaus Pitar (oče nebes, Dios pater, Jupiter), ki je stvarnik, sodnik in zakonodajavec.

Pod imenom *V a r u n a* je zaščitnik reda. V Indiji so Arijci častili *I n d r o*, boga groma. — 2. *B r a m a n i z e m*. Mistični filozofi so (ok. 800) hoteli v ekstazi dojeti prabit »brama«; iz te je svet in duša (panteizem). Združenje s prabitjo je *n i r v a n a*. Prej pa se mora človek vračati v življenje (prerojevanje). Bramanizem ni postal ljudska vera. — 3. *V i š n u i z e m i n h i n d u i z e m*. Zdrava reakcija na bramanizem je širila češčenje osebnih božanstev. *V i š n u* so častili s sveto ravnodušnostjo. V vseh dobah je nastopala tudi *m a g i j a*: ekstatični plesi, človeške žrtve, orgije. Današnji *h i n d u i z e m* je mešanica raznih verskih in magičnih tokov.

486 (ok.) je kraljevič *G a v t a m a*, pozneje *B u d a* (razsvetljeni), uveljavil druge nauke. Posmrtna selitev iz živali v žival, to je porajanje in umiranje, se dá preprečiti z zatajevanjem, treba se je umiriti, delati dobro, prenašati vse bridkosti, dajati miloščino, vse ljudi ljubiti in tako doseči mir. S tem naukom je zadel *k a s t e* (bile 4), najbolj živo pa *bramane*, ki so tvorili prvo kasto. Bramani so zato budizem v Indiji zatrli, a razširil se je v Srednji in Vzhodni Aziji.

Književnost in umetnost. Indijska knjiga je pisana v *s a n s k r t u*, jeziku, ki je izginil v 4. stoletju. *V e d e* so najstarejša knjiga vseh Arižcev. *E p M a h a b h a r a t a* (Velika vojska, ok. 100.000 verzov) govori o vojski med indijskimi plemeni *Pandu* in *Kuru*. *E p R a m a j a n a* slavi junaka *Ramo*. *Kalidasa* je bil največji dramatik (*Sakuntala*). Od vseh arijskih narodov so Indijci edini gojili dramo. Zakonodavec je bil *M a n u* (prvi kralj ali pa modrijan). Bramani slovó kot

znanstveniki in učenjaki. Bavili so se z matematiko, gramatiko in filozofijo in so uvedli dekadni sostav. Znake za števila so vpeljali Indijci, a razširili Arabci, zato jih imenujemo arabske.

Budizem je povzročil umetnost, ki se je vzbudila pri bramanih. Svetišča so bile velikanske vdolbine v skalah z nešteti prostori, a tudi stavbe, navadno v svetih gajih. Krasili so jih posebni stolpi v obliki piramid. V svetiščih je bila množica kipov in reliefov, vendar umetnik na njih ni izrazil ne kosti ne mišic (videz mehkosti).

Socialne in gospodarske razmere. V Indiji je bilo več držav, ki so jim radže vladali absolutno. Držali so se predpisov, ki so jih izdali bramani; ti so bili svéniki in uradniki. A glavna naloga jim je bila, pobirati davek. Izven kast so ostali skrajno prezirani *parias*. Pšenica, riž, bombaž, dišave, slonova kost, biseri, drago kamenje je bilo bogastvo Indije. Kaste so pospeševale razvoj obrti (izpopolnitev, ker je obrt ostala v rodbini). Trgovina z otoki in Kitajsko je bila živahna.

Iranci

so indoevropski prebivalci Iranskega višavja med Kaspiškim jezerom, Tigridom in Indom. Povprečna višina zemlje je 1000 m; obdana je od gorovij Hindukuša, od Solimanskega in Zagroškega gorovja ter Elbursa. V notranjosti so stepe in slane pustinje. Klima je kontinentalna. Pokrajine so bile: *Baktrija* z istoimenskim mestom ob Oksu (Amu Darja), *Medija* z Ekbatano, med Elbursom in Asirijo, *Perzija* s

Perzepolo in Pasargadami in Elam ali Suzijana ob meji Babilonije.

Viri: Perzijski in asirski spomeniki. Grški pisatelji: Herodot, Ktezija, Ksenofon i. dr.

Politični pregled.

- 800 (ok.) so Medijci prišli v Medijo (ime) in so podjarmili Skite. Ukvarjali so se s poljedelstvom. Ustanovili so več kneževin, ki so bile več ali manj odvisne od Asircev. Kiaksar jih je zedinil in porušil z Nabopolasarem Ninive. Razširil je gospostvo do Halisa. Toda
- 550 je Kir z zmago nad Astiagom pri Pasargadah podjarmil Medijo in tako ustanovil perzijsko velesilo.

Perzijske kneževine, prej podložne Medijcem, so združili Ahemenidi.

- 550—529 je vladal Kir (Kuruš) perzijski državi, ki sprva ni bila večja od medijske. Medijci so uživali še vedno velik ugled (Mardonij).
- 546 je Kir podjarmil Lidijo. Lidijci so znani kot dobri trgovci in posredniki vzhodne kulture na zahod. Prvi so imeli kovan denar. Osnovale so svojo državo v 7. stoletju, segala je do Halisa. Podvrgli so si za Kreza maloazijske Grke, ki so obdržali svoje tirane. Kir je osvojil Sarde in ujel Kreza.
- 539 je padel Babilon in vzhodu so zagospodovali Indoevropci. Sirija, Palestina in Fenicija so postale deli perzijske države. Kirov sin in naslednik je bil
- 529—522 Kambiz, ki je porazil egiptovskega kralja Psametiha III. pri Peluziju in si pridobil Egipet. Pred odhodom v Egipet je v strahu

za prestol ukazal umoriti svojega brata Bardja (Smerdis). V odsotnosti se je pojavil lažni Bardja (svečenik Gavmata) in hotel vladati. S pomočjo velikašev se ga je iznebil Darej iz stranske vrste Ahemenidov.

521—486 je Kambizu sledil **Darej**, ki je najprej udušil upore in pomiril državo. V spomin na to je zgradil behistanski spomenik. Z vojsko je šel v Indijo, v Peterorečje, kamor je razširil svojo oblast. Vojska s **Skiti** (Južna Rusija) mu pa ni uspela. Mostova čez Bospor in Donavo (Ister) so mu za ta pohod zgradili in varovali **Grki** (**Histiej**, **Miltiad**). V nepregledni ravnini, ob pomanjkanju hrane, zaradi bolezní in pa zaradi **Skitov**, ki so bežeč napadali od strani, **Darej** ni uspel. Azija ni mogla prevladati Evrope. Ta neuspeh je tudi pomogel do grške (jonske) vstaje.

Tako se je razvila prva svetovna država v starem veku, ki je obsegala približno toliko ozemlja, kakor je polovica Evrope. Medtem ko so se semitski narodi med seboj zatirali, bojevali in razseljevali, so bili Perzijci narodno in versko strpni in miroljubni.

Kulturni pregled.

Verstvo Perzov poznamo iz zbirke svetih knjig (**Avesta**). Verski reformator **Zaratustra** je vero pradedov očistil animizma in magizma. Najvišje bitje je **Ahura Mazda** (Gospod modrosti), ki je vsemogočni stvarnik vsega, varuh vsega reda in sodnik, ima ognjeno telo (neviden, duh) in zahteva etično življenje. Nekaj stoletij pozneje se pojavi verski **dualizem**, ki uči, da je že prvotno dvoje najvišjih božanstev:

dobro Ahura Mazda in zlo Ariman, od katerega so zli duhovi. Med seboj sta vedno v boju. Proti duhovom se človek bori z magijo. — Med starimi narodi so imeli Perzi najčistejši pojem o najvišjem bitju, ki je brez dvoma isto kakor Diaus Pitar Indijcev, Zeus Grkov in Jupiter Rimljanov.

Književnost in umetnost. Medtem ko je bila arijska vera domačega izvora, je ostalo prišlo iz Babilonije in Asirije. Pisava je bila klinasta (behistanski spomenik v spomin na propad lažnega Smerdisa). Književnost se ni razvila in tudi umetnost ne, ker vera za to ni dala nobene pobude (abstraktnost). V stavbarstvu so posnemali Babilonce in Asirce; to izpričujejo palače (kraljevska v Perzepoli) in grobišča (Kirova grobnica).

Socialne in gospodarske razmere. Sprva so kralji oblast delili z velikaši, pozneje ne več. Pred kraljem je bilo treba pasti na tla (proskinesis). Stalne prestolnice ni bilo. Kralj se je mudil v Perzepoli, Pasargadah, Suzah ali v Ekbatani, kjer ga je čuvalo 10.000 nesmrtnikov. Darej je razdelil državo na satrapije. Satrape je kralj skrbno nadzoroval. Uradni jezik je bil perzijski, a tudi grški. Vrhovni sodnik je bil kralj. Njegovi dohodki so bili veliki (davek, carina, rudniki). Plemstvo je živelo zlasti na dvoru, vojaštvo v trdnjavah. Ljudstvo je bilo skromno in delavno. Ker je bil v Perziji red in mir, je zacvetelo poljedelstvo, obrt in trgovina. Središče trgovine so bile Suze, odkoder so vodile dobre ceste s postajališči. Darejk, zlat denar, je uspešno služil trgovini.

GRKI IN MAKEDONCI

Grki (Indoevropci) dolgo niso imeli skupnega imena. Nazivali so jih Ahajce, Argivce ali Danajce in šele od 7. stoletja dalje H e l e n e. Grki = Graeci je rimski naziv za pleme iz Beotije. Odličen je zemljepisni položaj Grške. Poleg Skandinavije je grška obala najbolj razvita. Gorski grebeni delijo Grško v nešteto dolin in kotlin, zato je nastalo tu največ držav in držav, ki so z vso srditostjo branile svojo neodvisnost. Omikani Grki niso osnovali svetovne države in niso bili združeni v enotni državi, pač pa so tvorili kulturno jedro svetovne Aleksandrove in pozneje rimske države. Vendar so složno nastopili v obrambi proti perzijski svetovni sili, kateri se ni posrečilo, da bi zavojevala kulturno Evropo. Nešteti otoki so Grke vabili, da so se kmalu naselili na maloazijski obali. Prenašali so zlasti iz kolonij kulturne dobrine.

Prazgodovinska doba.

3000 (ok.), na koncu kamene dobe, je cvetela na obalah Male Azije, na Sporadih, na Kikladih in v Vzhodni Grški stara t r o j a n s k a kultura (po Troji, Hisarlik), ki je bila neodvisna od egiptovske in od babilonsko-asirske. Razvijala se je dalje in po

2000 je bila Kreta središče nove kulture; zato govorimo o kretski (minojski) kulturi (vpliv Feničanov), ki je ponehala v nekaj stoletjih. Novo kulturno dobo okoli

1600—1200 imenujemo mikenško, s središčem v Mikenah (odkril H. Schliemann). Kiklopski zidovi utrjenih mest Miken, Tirinta, Aten, Troje so najznačilnejši za to dobo. Nosivci te kulture so bili neindoevropski Krečani in Grkom sorodni Mikenci. V to kulturno področje je spadal tudi Egipet in grški sever do Tesalije. Kralji so vladali neomejeno (prim. Egipet). Ljudstvo se je takrat stalno naseljevalo in začelo izkoriščati rude in trgovati. Glavne države so bile: Argolida (Danaj, Agamemnon), Mikene (Heraklej), Atene (Kekrop, Egej in Tezej), Tebe (Kadem, Edip), Orhomen v Beotiji, Jolk v Tesaliji (Argonavti) in Troja v Miziji. Razne najdbe nam pojasnjujejo to dobo in pesnik Homer v Ilijadi in v Odiseji kaže stanje te kulture. Nato se je okoli

1100 začelo preseljevanje grških plemen (dorsko preseljevanje) radi pomanjkanja prostora, živeža in po pritisku ljudstev na severni grški meji. Dorci so ostali nekaj časa v Doridi, nato so zasedli vzhodni in južni del Peloponeza, Argolido, Korint, Lakonijo, Meselijo, Elido in Megaro v Srednji Grški kakor tudi južne Kiklade, Kreto, Rod, južnozahodno obalo Male Azije. V Ahajo je bežalo prvotno prebivalstvo, ko so naredili prostor Jonci in odšli v Atiko. Na Lezbu in na Tenedu in še na severozahodni obali Male Azije so se namestili Eolci. Jonci so se razprostrli tudi na severnih in sred-

njih Kikladih, na Hiju in na Samu in v srednjem delu maloazijske obale. Staro prebivalstvo je ostalo v Arkadiji in v Atiki, kjer se je mikenska kultura obdržala najdlje.

Po končanem preseljevanju (kolonizaciji) se je prebivalstvo združilo v občinah, katerih več je tvorilo pleme. Posamezne občine so zavarovali z zidovi in nastala so mesta, zlasti na vzhodni strani Grške. Mesto je bilo obenem tudi država. Plemenom je načeloval dedni kralj; ta je vršil sodno, upravno in vojaško oblast, ki je bila omejena s svetom plemstva (aristokratija). Zemlja je bila sprva skupna, nato zasebna last. Plemiči so dobili največje dele. Svobodno ljudstvo (demos) je prihajalo na narodni zbor (agorá), kateremu je kralj le javil svoje sklepe. Pisanih postav ni bilo.

Izmed številnih držav so bile najvažnejše tele: Sparta, Atene in Tebe, ki so menjaje imele vodstvo na Grškem do makedonske nadvlade.

Spartanska država.

Sparta je bila majhna peloponeška država, ki je obsegala manj kot 5000 km². Rodovitno dolino ob Evrotu omejuje Parnon na vzhodu, na zahodu pa Tajget, na katerega pobočju leži Sparta. Prebivalci so bili gospodujoči Dorci (Spartiatii) in stari prebivalci Ahajci. Okoli

820 je baje Likurg, najbrž spartanski heroj, dal Sparti novo ustavo, ki je urejevala politično življenje in vzgojo.

Pravi Spartanci, Spartiati, ki jih ni bilo mnogo, so dobili v last osvojeno zemljo. Bavili so se z državnimi in vojaškimi posli, z lovom, s telovadbo in z glasbo. Perieki (sosedje) so bili Ahajci, ki so se radi podali Spartancem in so bili kmetje, obrtniki in trgovci. V vojsko so hodili kot hopliti, plačevali so zemljiški davek, a do državnih časti in služb niso mogli. Heloti (ujetniki) so bili s silo podvrženi; obdelovali so zemljo gospodarju Spartiatu in so dobili zato del pridelkov. Izseliti se niso smeli. Pozneje so služili v vojski kot hopliti (od peloponeške vojske dalje). Bili so zatirani in le z izrednimi zaslugami so si mogli prislužiti svobodo.

Sparto sta vladala dva kralja s pravico nasledstva. Kraljevska oblast je omejevala geruzija — starešinski svet, katerega člani so morali biti stari 60 let. Svet je bil vrhovno sodišče, ki je sodilo celó kralje. V skupščino (apéllo), ki se je sešla vsak mesec, je smel vsak 30 let stari državlján. Skupščina je z vzklikanjem potrdila predloge državnega sveta. Efori (nadzorniki) so bili najvišji oblastniki v državi; bilo jih je 5. Sklicevali so svet in zbor, nadzorovali so uradništvo in vzgojo, odločali so o vojski in klicali včasih celó kralja pred sodišče. Plemstva pa v Sparti ni bilo.

Da so mogli Spartiati zaradi svojega majhnega števila vladati periekom in helotom, so morali biti vojaško krepki. Zato so skrbeli predvsem za telesno vzgojo, s katero je država globoko posegla v družino, ki je morala slabotnega otroka celó zavreči. Otrok je bil od 7. leta državna last in je odšel iz domače hiše. Začela se je trda

vzgoja v pomanjkanju hrane in obleke. Učili so se pisati in brati in kratko (lakonski) odgovarjati. Z 20. letom je postal Spartanec vojak in je moral služiti do 60. leta. Ostale državljanske dolžnosti je začel vršiti s 30. letom. Razumljivo je, da v Sparti, vojaškem taboru, ni bilo učenjakov, filozofov in govornikov. Tudi žensko mladino so trdo vzgajali od 7. leta dalje.

Prav radi takega ustroja so Spartanci razširili svoje gospodstvo. Mesenijo so dobili po dveh vojskah; prva je bila v 8., druga v 7. stoletju. Osnovali so peloponeško zvezo z Arkadijo, z Elido, z Megaro in z Egino in si pridobili vodstvo (hegemonijo) te zveze. Sedež zveze in sveta je bila Sparta, kamor so zavezniki pošiljali svoje zastopnike, ki so sklepali o vojski in o miru. Zavezniki so morali v potrebi prispevati čete in denar. Do 4. stoletja so Spartanci rabili le železen denar, ker tujcev, trgovcev niso marali; bali so se tujega vpliva.

Atenska država.

Atika je več kot polovico manjša od Sparte. Obliva jo morje, Kiteron in Parnas jo pa ločita od Beotije. V Penteliku so dobivali marmor; južni rob Atike je Lavrij, bogat s srebrno rudo. Raven svet je okoli Aten, Elevzine in Maratona. Zemlja je bolj pripravna za živinorejo kot za poljedelstvo. Središče so Atene, 6 km od morja, važna пристanišča pa Pirej, Faleron in Munihija.

Najprej so Atenam vladali kralji, zadnji je bil baje Koder. Plemiči, imenovani evpatridi, so živeli v mestu in v ravnini (pediejci). Preprosto ljudstvo (demos) so bili kmetje v hri-

bovskih kraji (geomori) in obrtniki (demiurgi). Ljudstvo je tvorilo štiri plemena (file) s štirimi poglavarji. Pleme je obsegalo tri bratstva (fratrije). Vsako bratstvo se je delilo v 30 rodov. Pozneje so dedno kraljestvo odpravili, namesto kralja je dosmrtno vladal arhon. Še bolj so utesnili dobo arhontove vlade, in sicer na 10 let. Da bi imeli arhonti še manj moči, so določili za vsako leto devet arhontov, katerih glavni je bil arhon eponim. Areopag je bil svet plemičev z dosmrtno častjo in je imel najvišjo upravno in sodno oblast. Za odmero davkov je bilo ljudstvo razvrščeno v štiri razrede po premoženju.

Iz obrtnikov in trgovcev je nastal meščanski stan, ki je mrzil vlado plemiške oligarhije. Hotel je imeti običajno pravo napisano in zavladati s pomočjo ljudstva. To se mu je posrečilo in vlade so se polastili tirani, tako tiran Kilon, katerega se je plemstvo iznebilo. Nastali so nemiri, ki se jih je plemstvo ustrašilo in okoli

620 je arhon Drakon baje napisal postave, kakor jih je narekovalo strogo običajno pravo. Politične pravice so dobili tisti, ki so se lahko oborožili in služili v vojski kot hopliti, to je prvi trije razredi. Siromašni seveda niso bili zadovoljni s to ureditvijo in zahtevali so tudi novo razdelitev posestev. Upnik je mogel zadolženega kmeta celó prodati za sužnja.

594 je nastopil Solon, znameniti postavodajavec iz Kodrovega rodu. Solon je podelil državljanske pravice glede na premoženjske razmere državljanov (timokratična ureditev). Obdržal je raz-

delitev na štiri razrede in upošteval tudi pridelke olja in vina. Prvi trije razredi so v vojski služili kot hopliti in so imeli dostop v državne službe. V narodno skupščino (ekklesia), ki je sprejemala ali odklanjala postave, odločala o vojski in o miru, o pogodbah, sklepala o državljanskih pravicah in volila poveljnike (strategi), so imeli vstop vsi državljani, ki so izpolnili 20 let. Arhonte so izbirali le iz prvega razreda. Svet (bulé) je štel 400 članov (iz vsake file 100) in je bil vlada; stavljal je predloge skupščini in je bil vrhovno nadzorstvo nad uradniki in nad financami. Posle je vršilo naenkrat 100 članov v četrletju (pritaní). Areopag je bil stalna sodna oblast, ki je nadzorovala tudi versko življenje in ukinjala sklepe skupščine in sveta, če niso bili koristni za državo. Atenec se je smel tudi pritožiti zoper odločbe arhontov pri heliaji, ki je bila porotno sodišče. Porotniki so bili 30 let stari in so jih določili z žrebom iz vseh štirih razredov, a kandidate so postavili arhonti.

Kot uvideven državnik je Solon izprevidel, da ne bo zadovoljstva, dokler bo prebivalstvo tako hudo zadolženo. S sejsajtejo (oprostitev dolga) je črtal dolgove in tako rešil posestnike. Tiste, ki so bili postali radi dolgov sužnji, je odkupil. Določil je tudi, koliko zemlje sme vsakdo imeti. Njegova zahteva je bila tudi, da mora vsakdo imeti svoj poklic, za kar je odgovoren otrokov oče. Prav iz tega vzroka se je začela razvijati obrt in trgovina, kar so imeli v rokah doslej meteki (priseljenci), ki so bili svobodni, a državljanskih pravic niso uživali.

V z g o j a je bila v Sparti popolnoma državna zadeva, v Atenah pa jo je država le nadzorovala. S sedmim letom so morali dečki s pedagogom v p a l e s t r o (zasebna ustanova), kjer so se goli (gymnos) vežbali v metanju kopja, diska, v skakanju, v tekanju in v plavanju. Gramatisti so jih učili pisati, brati in deklamirati pesmi. Baviti so se morali tudi z glasbo. Od 18. do 20. leta, ko so postali efebi, so se učili vojaških spretnosti na državne stroške. Vendar so se še naprej telesno vežbali v g i m n a z i j a h (državne ustanove) in tu poslušali filozofe in govornike. Deklice je vzgajala mati doma le za dom in ne za javnost. Solon je ohranil stare uredbe, a dodal marsikaj novega. Njegove postave na pobeljenih deskah so hranili v Pritaneju, kjer so se zbiral poslanci.

560—527 se je posrečilo P i s i s t r a t u zaradi sporov z Megaro glede Salamine, da je zavladal kot tiran v Atenah. Za njegove vlade so postale Atene prva grška država. Osnovel je veliko mornarico, podpiral trgovino, zidal svetišča, ceste in vodovode. Uvedel je panatenejske svečanosti (ob žetvi) in Velike Dionizije (spomladi). Ustanovil je tudi sodišča za zasebne zadeve na deželi. Z njegovima sinovoma H i p i j o in H i p a r h o m Atenci niso bili zadovoljni. Hiparha so zavrtno umorili.

510 pa so pregnali s pomočjo Spartancev Hipijo, ki je pobegnil v Perzijo.

508 je nato K l i s t e n uvedel demokratijo. Aristokratija se je bila utrdila s pomočjo fil, ki so bile krvne enote. Da bi jim vzel vpliv, je razdelil deželo na tri okrožja: Atene z okolico, primorje

in notranjost. Vsako okrožje je razdelil zopet na deset okrajev. Iz 30 okrajev je sestavil deset novih fil, vsako iz vseh treh okrožij. Okraje so tvorile občine (demoi). Vsaka fila je volila 50 članov v svet; vseh svetnikov je bilo potem 500. Člani ene file so vodili vladne posle 35 do 39 dni (pritani). Ako je ta ali oni dobival preveč vpliva, je bil za deset let izgnan po ostrakizmu, če je najmanj 6000 državljanov zapisalo njegovo ime na lončene plošče. Dolžnost vsakega Atenca je bila, krivca javiti, ker državnega toživca ni bilo. Verjetno je, da so v tej dobi začele file voliti stratege.

Perzijske vojske.

Preden se je razvila grško-makedonska svetovna sila, so se morali Grki bojevati s perzijsko svetovno državo in braniti svojo svobodo in kulturo. Povod perzijskim vojskam je dala

500—494 vstaja maloazijskih Joncev. Aristagora, Histiejev zet, tiran v Miletu, se je uprl Dareju (Darejev neuspeh v boju s Skiti!). Upor so zadušili. Ker so pri uporih sodelovali Atenci in Eretrijci, so Perzi napadli evropske Grke.

492 je vodil Perze Mardonij, čigar vojsko so razbili Tračani, a brodovje mu je uničil vihar ob Atosu.

490 so hoteli Perzi pod poveljstvom Datida in Artaferna Atenam vrniti Hipijo. Na potu so osvojili Eretrijo. Na Maratonskem polju jih je potolkel Miltiad z atensko in pla-tejsko vojsko. Perzi so se vrnili. Miltiad je ho-

tel podvreči otok Par, a mu ni uspelo, za kar je bil obsojen na denarno globo, ki jo je potem plačal sin Kimon.

- 480 je tretjo vojsko vodil Kserks sam. Vojsko mu je zadržal pri Termopilah spartanski kralj Leonida s kakimi 6000 hopliti, hoteč ovirati perzijske čete, dokler se ne bi odločil boj na morju. Toda Efialt je baje izdal Leonido, ki je z junaškimi branivci padel. Perzijska vojska je imela odprto pot v Atiko. Prebivalstvo je bežalo pred njo na Istem in na Peloponez.

Temistoklej, najbistroumnejši atenski državnik, je že pred tretjo vojsko mislil na močno vojno brodovje, češ, Grki se morejo ubraniti Perzov le na morju; prepričal se je o tem za spopada Atencev z Eginci. Nasprotnik njegov je bil pa Aristid, ki je zahteval iste pravice za tete (thetes), kakor so jih imeli prvi trije razredi, da bi se povečala kopna vojska. Toda ljudstvo je potegnilo s Temistoklejem in zgradili so dvesto trier. Aristida je zadel ostrakizem, a malo pred bojem pri Salaminu se je povrnil iz pregnanstva. Grško brodovje je odplulo od Artemizija v zaliv pri Salaminu, kjer so Grki zmagali. Premagano perzijsko brodovje se je vrnilo, tako tudi del vojske, drugi del je ostal na Grškem pod Mardonijevim vodstvom.

- 479 je Mardonija potolkel špartanski kralj Pavzanija pri Platejah. Atenec Ksantip in Spartanec Leotihid sta nekako v istem času premagala perzijsko ladjevje pri Mikalah. Pod vtisom te zmage so se otoški in maloazijski Grki otresli perzijskega jarma.

Pavzanija je bil poveljnik grškega brodvja, ki je zasedlo Bizant. A ošabni vojskovodja je začel skrivne zveze s Kserksom proti eforom. Odpoklicali so ga in obsodili na smrt. Vodstvo v nadaljnjih bojih s Perzi so dobili Atenci z Aristidom, ki je ustanovil pomorsko zvezo s sedežem na Delu. Atenci so utrdili tudi Atene in Pirej in ju zvezali z zidovi. Spartance je zato prevzela zavist in zatožili so Temistokleja, da je bil zvezan s Pavzanijo. Res pa je hotel Temistoklej skleniti mir s Perzi iz nezaupanja do Spartancev, ki so ga zato zasovražili. Z njegovimi načrti se tudi niso zlagali aristokrati doma in Kimon. Temistoklej je pobegnil v Perzijo h kralju Artakserksu, ki mu je podelil čast tirana v Magneziji (umrl okoli 460).

Kimon, Miltiadvov sin, je pregnal Perze iz Trakije in jih

- 466 pobil ob ustju Evrimedonta. Spartancem so nekaj časa pomagali Atenci, dokler ni prišlo do spora, na kar so odšli.
- 449 so Grki zadnjič premagali Perze pri Salaminu na Kipru, nato so sklenili
- 448 mir (Kalijev mir). Drugi poskus Perzov, razširiti gospostvo v Evropo, se tudi ni posrečil, vendar so se še naprej vmešavali v grške, to je v evropske zadeve.

Periklejeva doba.

- 444 z nastopom Periklejevimi se je začela najslavnejša doba Aten. Periklej je bil sin Ksantipov in Klitenov potomec. Njegovi učitelji so bili odlični možje, kakor Zenon in Anaksagora.

Svoje znanje je posvetil domovini. Atene so bile v njegovi dobi na višku moči in napredka v znanosti in umetnosti. Periklej je bil strateg; strategji tedaj niso več vodili samo vojaških poslov, temveč so bili tudi politični uradniki in so sklicevali skupščino. Tako službo je opravljal Periklej 15 let. To je bilo dobro za državo in ker je bil odločen mož, se je v politiki javljala stalna smer.

Zavezniki delsko-atiške zveze so postali atenski podložniki; če so se upirali, so jih Atenci s silo podvrgli, izgubili so samoupravo in del zemlje, kjer so se naselili Atenci (kleruhije). Zavezniško blagažno so prenesli z Dela v Atene in povišali letne dajatve. Toda nasprotniki so vstali v Tebancih in zlasti v Spartancih, s katerimi je bil že

446 Periklej sklenil mir za dobo 30 let (Periklejev mir). Atenci so se odrekli zaveznikom v Srednji Grški in na Peloponezu, vendar so se obdržali kot prva pomorska sila.

Periklej je izpopolnil demokratijo. Po platejskem boju so teti dobili politične pravice. Arhonte so izbirali iz prvih treh razredov. Areopag je bil le še krvno sodišče. Svetniki in porotniki so začeli dobivati plačo. Uradnike, ki so morali odgovarjati za svoje delo, razen strategov, so določali z žrebom. Narodna skupščina je imela odslej vso oblast v rokah. Siromašnim je država plačevala vstopnino za gledališče. Dohodke je država imela od carin, davkov, zakupov, glob in od zavezniških dajatev. Bogati ljudje so morali skrbeti za prireditve v gledališču in za la-

djevje ter so morali dajati vojna posojila (liturgije). Atene so zmogle vojaško moč do 30.000 mož in branilo jih je 400 oboroženih ladij.

Peloponeška vojska.

431—404 je bila peloponeška vojska, ki jo je slutil že Temistoklej in je morala izbruhniti; vojska je Atenam silno škodovala, izgubile so vodilno vlogo na Grškem. Vzrok vojske je bilo staro nasprotje med Sparto (konservativnost, agrarna država) in Atenci (napredna, demokratična, trgovsko industrijska država). Povod vojski je dala konkurenca med Atenami in Korintom. Korinčani in Korkirčani so bili svoj čas osnovali naselbino Epidamnus, radi katere so se ustanovitelji sprli. Atene so držale s Korkiro in ker je Korint peloponeško zvezo zalagal z denarjem, se je zveza dvignila zoper Atence, kajti doba 30letnega miru je bila potekla. V Atenah so bili za vojsko meščani, poljedelci pa proti njej. Vojska se je za Atence porazno končala; kruto postopanje z zavezniki, prevelik vpliv demagoških sofistov in izdajstvo je končno uničilo atensko moč. Sovraštvo se je še povečalo, ko so Korinčani pridobili Potidejo proti Atencem, a Atenci in zavezniki so odpovedali trgovske stike z Megarci. Prvi del vojske se imenuje

431—421 arhidamska vojska. Spartanci pod kraljem Arhidamom so udarili v Atiko, Tebanci pa na Platejce. Atenci so se zavarovali v trdnjavah, kajti Periklej je hotel tako sovražnikovo moč skrhati. Atensko brodovje je križarilo ob

peloponeških obalah in jih pustošilo. Toda Periklej je umrl 429 za kugo, ki je začela razsajati. Sedaj so nastopili časti željni demagogi in zavladata je ohlokratija (vlada sodrge), ki ni imela pravega cilja (Kleon). Pod vplivom teh ljudi so Atenci pomorili vse odrasle Mitilence, Spartanci pa so prav tako storili s Platejci. Prišlo bi bilo že do miru, toda Kleon tega ni hotel; šele ko sta padla on in Brazida, vodja Spartancev, je Atenec Nikija sklenil mir na podlagi statusa quo (421). Z mirom pa ni bil zadovoljen Korint in tudi ne Atenec Alkibiad, Periklejev sorodnik, nadarjen in sebičen človek. Zato je izbruhnila

415—413 siciliska vojska. V sporu med Segesto in Sirakuzami na Siciliji so se Atenci obvezali, pomagati Segesti, in so ji poslali vojsko z Alkibiadom, Lamahom in Nikijo na čelu. Pred odhodom so bili ponoči odbiti Hermesovi kipi in sum je padel na Alkibiada. Ko je ta že dospel na bojišče, ga je sodišče poklicalo nazaj, toda Alkibiad je ušel v Sparto, ki jo je kmalu pridobil za pomoč Sirakuzam. Atenci so bili poraženi na kopnem in na morju, atenske ujetnike so poslali v kamnolome in prodali za sužnje. Segesti so potem pomagali Kartažani, ki so se ugnezdili na zahodu Sicilije. Ker so Spartanci zasedli Dekelejo v Atiki, da bi preprečili dovoz živil z Evbeje v Atene, se je začela

413—404 dekelejska ali jonska vojska. Zaradi porazov so od Atencev začeli odpadati zavezniki. K sreči se je Alkibiad sprl s Spartanci, prišel v Atene, ki so uvedle demokratično vlado, in postal poveljnik brodovja, ki je

- 410 razbilo Spartance pri Kiziku in vzelo Bizant. A Sparta je dobila nadomestilo za Alkibiada v večem Lizandru, ki je pridobil maloazijskega satrapa Kira in denar. Alkibiadov podpoveljnik je povzročil poraz in krivda je padla na poveljnika, ki je odšel v Trakijo.
- 406 so pri Arginuzah Atenci še enkrat zmagali, a Lizander je Atence
- 405 pobil pri Egospotami (Kozji potok) ob Hespontu in razpustil atensko zvezo. Kralj Pavzanija je priskočil sedaj Lizandru na pomoč in
- 404 so Atene padle. Mirovni pogoji so bili težki. Atenci so morali izročiti vse brodovje (razen 12 ladij), zunanje posesti, podreti utrdbe in pristopiti k spartanski zvezi. Lizander je ukinil demokratijo, uvedel oligarhično vlado in pustil v Atenah posadko pod spartanskim harmostom.

Zadnja doba grške neodvisnosti.

Spartanska hegemonija, ki se je tako uresničila, ni bila po godu ne Atencem, a tudi ne Korintu in Tebam, ker so imeli vse koristi le Spartanci. V Atenah je zavladovalo 30 tiranov, med katerimi sta bila Kritija in Teramen. Pred nasilstvi je atensko prebivalstvo iskalo zatočišča v Tebah. A že v Sparti sami se je javljala opozicija s kraljem Pavzanijo na čelu. Tiranstvo v Atenah je moralo prenehati (403) in pot je vedla v demokratijo. Za tiranstva je padel tudi Alkibiad, ki ga je na potu v Suze ukazal umoriti perzijski satrap Farnabaz po nalogu Spartancev.

Maloazijski satrap Kir Mlajši je hotel zvladati mesto svojega brata, perzijskega kralja

Artakserksa II. Mnemona, in si je za vojsko najel grških najemnikov.

401 je pri Kunaksi (blizu Babilona) Kir padel. Grki s Ksenofontom na čelu (10.000) so potovali do Črnega morja in odtod v Bizant (Anabasis).

Ko si je hotel novi satrap Tisafern podvreči maloazijske Grke, so jim prišli na pomoč Spartanci. Zdaj so pa Perzijci podkupili s spartansko hegemonijo nezadovoljne Tebance, Korinčane, Argivce in Atence, da so se Sparti uprli in nastala je

395—387 korintska vojska. Tebanci so pobili Lizandra pri Heliartu, toda pri Koroneji je zmagal nad zavezniki Agezila j. Spartance pa so zopet potolkli Perzi na morju pri Knidu (Atenec Konon v perzijski službi). Boji so se nadaljevali na Istmu. V strahu so Spartanci poslali zvitega Antalkido, ki je sklenil

387 s Perzi mir (kraljev mir). Maloazijski Grki so postali perzijski podložniki, grške države pa neodvisne. Atenam so ostali otoki Lemen, Imber in Skir. Sparti, ki ji je pripadla Mesenija, je ostalo načelstvo peloponeške zveze in vršiti je morala določbe tega miru.

Tebanska hegemonija. Sparta je imela nalogo, varovati Antalkidov mir, a je šla predaleč. Febida je namestil v Tebah na Kadmeji spartansko posadko in postavil kruto oligarhično vlado. Demokrati so našli zatočišča v Atenah (Pelopida). Odličen mož Epaminonda, filozof, poštenjak, vrl vojskovodja in govornik, je ostal doma v Tebah. S Pelopidom sta vrgla Spartance

in zagospodovala Beotiji. Atenci so spričo tega zasnovali novo pomorsko zvezo, ki je pri Naksu porazila spartansko. Poskus obnovitve Antalkidovega miru se ni posrečil, zato je nastal boj med Sparto in Tebami. Spartanci so izgubili

371 bitko pri Levktrih. Epaminondov poševni bojni red in Pelopidova sveta četa sta izvojevala zmago. Epaminonda je udaril na Peloponez, peloponeška zveza je razpadla in Mesenija se je ločila od Sparte. Pelopida, ki je prodiral v Tesalijo in Makedonijo, odkoder je privedel kraljeviča Filipa kot talca v Tebe, je padel pri Kinoskefalah v Tesaliji. Epaminonda je krenil že četrtrič na Peloponez in zmagal

362 pri Mantineji, toda padel je v boju. Sparta je bila uničena, a tudi Tebe so nazadovale po smrti Pelopide in Epaminonde. Nobene sile ni bilo več, ki bi zadržala napredovanje Makedoncev.

Aleksander Veliki.

Makedonci, sorodni Grkom, so imeli državo, ki je segala od Tesalije do Aksija (Vardar). Ščasoma so jo razširili do reke Meste, Skarda (Šar planina), Gramosa, Termejskega zaliva in do Halkidike. Središče je bila Edesa, nato Pela.

359—336 je vladal Filip II., makedonski kralj, dober vojskovodja in zvit državnik. Hotel si je podvreči Grško, za kar so mu Grki sami dali povod, in udariti na Perze. Preuredil je vojsko (falanga, sarise). Najprej se je polastil grških mest ob Egejskem morju. Nasprotstvo med Tebanci in Fočani se je pojavilo, ker so si ti pri-

svojili posestva delfskega preročišča. V boju, ki je zato nastal, so bili Fočani močnejši. Tebanci in Tesalci so prosili pomoči Filipa, ki se je rad odzval, in Fočani so morali odnehati. V amfiktionijski skupščini je dobil namesto Fočanov dva glasova Filip.

- 348 se je Filip polastil Olinta. Demosten, slavní atenski govornik, je nastopil z govori proti Filipu (Filipika) in branil samogriško stališče. Imel je pa za nasprotnika govornika Eshina, Filipovega pristaša, ki je širil mislenotne države z Makedonci.

Mesto Amfisa je vzelo posestvo delfskega preročišča. V vojski, ki je sledila, je amfiktionija poklicala zopet Filipa, ki je z vojsko uspel. Zasedel je pa tudi Elatejo. Tebanci, Atenci in Evbejci so se zato postavili Filipu v bran

- 338 pri Keroneji, kjer so zavezniki doživeli poraz. Ta Filipova zmaga pomeni konec grške politične samostojnosti. Filip je ustvaril helenško zvezo s svetom v Korintu. Postal je njen pokrovitelj in poveljnik vojske. Na Grškem je zavladal mir in red, konec je bilo bojev in prevratov. Filipov sin in naslednik je bil

- 336—323 Aleksander Veliki. Njegov učitelj Aristotel ga je navdušil za grško kulturo, znanost in umetnost. Strastna podjetnost poleg skromnosti, odlične državne in vojaške sposobnosti so ga dičile.

Ko so Grki zvedeli za Filipovo smrt, so se uprli, a hitro se je pojavil Aleksander in jih prisilil, da so mu v Korintu priznali vodstvo kot prej očetu. Nato je prodril na sever do Donave. Te-

banci, misleč, da je padel, so pregnali Makedonce, toda Aleksander je prišel in razdejal Tebe razen svetišč in hiše pesnika Pindarja.

- 334 je Aleksander s poveljnikom Parmenionom odrinil preko Helesponta nad Perze. Dobil je zmago pri Graniku in z njo Malo Azijo. Prezimil je v Gordiju (vozel). Nato je prekoračil Taurus in porazil kralja Dareja III. Kodomana
- 333 pri Isu. Pridobil je Sirijo in Palestino, le feničansko mesto Tir je padlo šele po naskoku. Aleksander je odklonil mir in ponujeno polovico perzijske države.

Nato je odpotoval v Egipet, ki ga je pozdravil kot rešitelja izpod perzijskega jarma. Tu je ustanovil Aleksandrijo in obiskal Amonovo svetišče v oazi Šivi, na kar se je vrnil.

- 331 je v odločilnem boju zmagal Perze pri Gavgamelih (blizu Niniv), a Darej je pobegnil v Medijo. Vsa večja perzijska mesta so padla. Prodiral je nato v Medijo za Darejem, ki je zbežal v Baktrijo, a tu ga je umoril satrap Bes, ki je plačal umor s smrtjo. Aleksander je prodril do Jaksarta, kjer je ustanovil Skrajno Aleksandrijo. Slednjič se je napotil še v Indijo in
- 326 je porazil največjega indijskega mogotca, kralja Porab ob Hidaspu. Prodril je do Hifaza, nato se je vrnil radi nezadovoljnosti vojaštva skozi Gedrozijsko puščavo v Suze, del vojske pa je poslal pod admiralom Nearhom preko perzijskega zaliva k ustju Evfrata in Tigrida.

Silni Aleksander je osnoval drugo svetovno državo starega sveta; cilj njegov je bil: enotna država z eno kulturo. Ev-

ropa je maščevala vmešavanje Azije v svoje zadeve. Umrl je 323.

Diadohi in epigoni. Neurejeno nasledstvo po Aleksandrovi smrti, raznolikost pokrajin glede gospodarstva in kulture sta povzročili, da je razpadla svetovna država, rasla pa je nova kultura, ne več grška, temveč helenistična (primesi orienta).

Atenci so se na pobudo Demostena hoteli osvoboditi, a Antipater je zadušil vstajo. Demosten je zbežal na otok Kalavrejo in se zastrupil. Antigona, predstavnika enotne države, so

501 združeni satrapi pobili pri Ipsu v Frigiji. Aleksandrova država se je razdrobila. Pojavile so se nove državne tvorbe poleg Makedonije z Grško pod Antagonidi: Sirija pod Selevkidi, Pergam v Mali Aziji pod Atalidi, republika Rod in Egipet pod Ptolemejci. Nastale so še druge, tako Pont, Bitinija, Armenija i. dr. Na Grškem sta se osnovali dve zvezi, ahajska (peloponeška) in etolska (srednjegrška). V medsebojnih borbah je Grška nazadovala, dokler je niso podjarmili Rimljani.

Verstvo.

Verstvo Grkov je nastalo iz verskih prvin dveh različnih kultur: poljedelske mikenske in nomadske grške.

Pred Grki so bivali na grškem ozemlju predarijski Pelazgi, ki so imeli lastni jezik in visoko razvito stavbno kulturo (palače v Mikenah, labirint na Kreti itd.). V tej kulturi je prevladovalo žensko božanstvo, Iunarna pramati. Luno

so častili zato, ker ima po mišljenju primitivnih narodov odločilen vpliv na vegetacijo. Plodnost zemlje pričakuje človek od boginje pramater in od njenih zastopnikov, ki živijo v podzemlju in poživljajo vso naravo (animizem). Pramater in podzemске duhove skuša človek obvladati z ekstatičnimi plesi, z zamaknjenjem, maskiranjem, češ, tako se znebi lastne osebnosti in se spremeni v duhove (spiritizem).

Vse ozemlje okrog Sredozemskega morja je častilo to lunarno pramater pod različnimi imeni: na Kreti Reja, v Atiki Atena in Demetra, v Tesaliji Hera, v Trakiji Semele, na Cipru Afrodita; druge so še: Maja, Lete itd.

Ko so Grki kot čvrst nomadski narod zavojevali deželo, so sprejeli poleg poljedelstva in tehniške kulture tudi magične verske prvine domačinov.

Njihovo božanstvo *Z e v s* je isto kot indoarijski *Diaus-Pitar*, nebesni oče, to je stari nomadski bog nebesnih višav. *Zevs* je vsevidni, vsemogočni, nesmrtni bog in kralj kraljev. Na grških tleh pa se druži *Zevs* z lunarno boginjo v različnih oblikah, navadno tako, da nastane trojno božanstvo.

1. Tako postane *Zevs* sin boginje Reje, ki se skriva v votlini pred požrešnim *Kronom*, a ga končno premaga in postane vrhovno božanstvo. (*Zevs* kot mlaj premaga temno luno-*Krona*, Reja pa je luna vobče.)

2. *Zevs* je oče boginje Atene ali mož Demetre, iz njune zveze se rodi *Persefona*. *Demetra* velja kot mati rodovitne zemlje; *Persefona* je plod zemlje, žito, ki se spravlja v podzemski

hram in tvori bogastvo — plutos. Zato pravi mit, da je podzemski bog Pluton ali Had ugrabil Persefono. Na čast Demetre in Persefone so se vršile slovesnosti v Elevizini.

3. Zevs ostane mož boginje Here in kraljuje na Olimpu v Tesaliji, njun sin je Ares, bog vojske, in Hefajst, nebeški kovač. Hefajst šepa, ker je bil pahnjen iz nebes. (Hera, ki večkrat omladi, je obnavljajoča se luna, šepavi Hefajst je pojemajoča luna.)

4. Zevs rodi s trakijsko boginjo Semele Dioniza, boga vinske trte in kulta žensk. Ženske (menade ali bakantke) so, odete v kože, z bakljami in opijanjene drevile v gozd, raztrgale živega bika in pile njegovo toplo kri. Polastiti so se hotele Dioniza, ki ga je bik predstavljal.

5. Zevs ima z boginjo Maja sina Hermesa, božjega sla, z boginjo Lete sina Apolona. Apolo velja kot bog preročišča v Delfih. Govori namreč po Pitiji, ki je omamljena od zemskih soparov prerokovala. (Pitija je že pred prihodom Grkov kot šamanka bila obsedena od duha pramatere in prerokovala, Grki so to staro vero iz političnih ozirrov prevzeli in Apolona, zastopnika Zevsove religije, določili, da razlaga po svojih zastopnikih besede Pitije v prid grški politiki.)

Druga grška božanstva so samo vzporedna božanstva. Atena se še imenuje Palas (Gromovita), Promahos in Nike. Apolon kot prerok in pesnik vodi muze, boginje umetnosti. Artemida je drugo ime za boginjo pramater, zato je boginja gozdov in lova, obkrožajo jo nimfe. Hestija je boginja ognja, Hore

boginja letnih časov, Pan bog pastirjev, erinije boginje maščevanja, moire (sojenice) so poosebljene naravne sile ali poosebljena človeška čuvstva. Zevs je iz najstarejše kulture matere boginje, poduhovljeni naravni pojavi so iz poznejših dob; pri stiku teh kultur pa se prenesejo božanske poteze Zevsa na luno, sonce in naravne pojave sploh.

Amfiktionije (amfiktiones = rojaki, sosedje) so bile bogoslužne zveze krajev, mest ali plemen, ki so skrbele za to ali ono svetišče in prirejale verske slavnosti (delfska amfiktionija). Kadar je bila kaka amfiktionijska prireditve, so prenehale vse sovražnosti med člani zveze; amfiktionije so imele zato velik politični pomen.

Narodne igre so se začele z žrtvami bogovom. Nadaljevale so se s tekmami v vsakovrstnih telesnih spretnostih v stadionu in z dirkami v hipodromu. Zmagovavce so bogato nagrajali. Tudi pisatelji, pesniki in govorniki so prihajali k tem slavnostim, ki so bile na Istmu v počeščenje Pozejdona, v Delfih v slavo Apolonovo in največje v Olimpiji na čast Zeusu. Olimpijske igre so trajale pet dni.

776 so prvič sporočili imena zmagovavcev. Ponavljali so jih vsako četrto leto; ta doba (olimpijada) je kasneje služila za štetje let.

Za helenistične kulture so našla mesto med prvotnimi grškimi tudi vzhodna božanstva. Kult Mitre, perzijskega sončnega boga, egiptovskega Serapisa in Izide se je zelo

razširil. Tudi oboževanje vladarjev in prednikov je prinesla ta kultura. Izobražencem pa je filozofija često nadomeščala vero.

Književnost.

Naravno je, da se je radi preseljevanja in borb s sosedi najprej pojavil **ep**, junaška pesem, ki so mu bili početniki Jonci. Prvi epik je bil že bajeslovni Orfej. Homer, ki je bil pesnik Iliade in Odiseje, je živel nekako v 8. stoletju. Kiklik (krogovci) so homersko snov razpletali dalje. Beočan Heziod (Teogonija) je tvorec poučne (didaktične) pesmi Dela in dnevi in opisuje dogodke od početka sveta do Odisejeve smrti. Okoli

700 se je začela razvijati **lirska pesem**, ki so jo kasneje, zlasti zborni, spremljali z glasbili (lire). Elegiki so bili Tirtej, Solon in Teognid, pesnik epigramov je bil Simonid, satirika Arhilo in Hiponaks, pravi liriki pa Alkaj, Sapfo, Anakreon, Arion, Stezihor, Ibi in največji Pindar, ko je bila lirika na vrhuncu (okoli 500). V Periklejevi dobi so se lirski pesniki zbirali v Odeonu.

Drama ima svoj izvor v Dionizovem bogoslužju in zborni pesmi. Iz zbora se je najprej izločil en pevec in postal igravec, nato drugi in tretji. Igravci so imeli maske; pri Dionizovih slavnostih so predstavljali satire v kozlovskih kožah (tragoi), odtod je ime **tragedija**, katere vsebina je resna. Drama je najbolj cvetela v Periklejevi dobi. Grško gledališče je imelo tri dele: polkrožno gledališče (theatron) za gledavce,

pozorišče (orhestra) in gledališčni prostor za shrambo, za preoblačenje itd. (skene). Pesnik dramatik, katerega delo naj bi se uprizorilo, se je moral javiti arhontu bazileju, ki je določil, kdo od meščanov bo na svoje stroške hranil in vežbal zbor in mu skrbel za obleko. Vendar je igravce plačevala država. Moški so igrali tudi ženske vloge. Velike Dionizije so trajale pet dni. Prvi dan so bile žrtve in sprevedi, nato tri dni po tri tragedije (trilogija) in ena komedija. Sodniki so ocenjevali drame in zlat bršljanov venec je dobil prvi dramatik. Aishil, Sofoklej (u. 406) in Evripid so bili največji dramatik. Tragedija je začela pešati po končani peloponeški vojski. Napredovala pa je tako zvana stara komedija; osebnih napadov in fantastičnosti je bilo tu manj. Novo komedijo z ljubavno vsebino je prinesla helenistična kultura, njen zastopnik je bil Menander.

V helenistični dobi je posebno cvetel panegirik, katerega početnik je govornik Izokrat (poveličanje vladarjev). Vidili ali bukoljski poeziji, ki se je takrat rodila, je težil pesnik po mirnem, kmetskem življenju (Teokrit).

Filozofija se je začela pod vplivom orientala. Prvi so bili sedmeri modrijani: Tales, Bias, Pitak, Solon, Hilon, Kleobul, in Periander. Tales trdi, da je izvor vsega voda, Anaksimander pa, da zrak, iz neskončnosti pa izhajajo štirje elementi: zemlja, voda, zrak in ogenj. Pitagora (u. 493) s Sama uči nesmrtnost duše. Oblika mu je glavno, ne snov; obliko pa je mogoče izraziti s številom, zato so bili Pitagorejci matematiki (Pitagorov izrek).

Sklepali so že, da je zemlja okrogla. Elejci (Južna Italija) s Permenidom so učili, da, kar je, je večno, to pa je edino misel. Heraklit trdi nasprotno, da se vse izpreminja (pantarei). Empedoklej uči, da štiri elemente, ki so večni, združujeta in razdvajata ljubezen in sovraštvo. Anaksagora upošteva mesto štirih elementov nešteto delcev, ki se razlikujejo samo po kakovosti, okusu in barvi. Bog je z vrtenjem zrak spremenil v vodo, a to v zemljo, od katere so se odrgali deli in se znašli v vsemirju. Levkip in Demokrit govorita o atomih (atomos = nedeljiv).

Sofisti, kakor Protagora, Hipija, Gorgija in Prodik so se bavili predvsem s človekom, ker je Protagora poudaril, da je človek merilo vsega. Mnenje poedinca je zanje merodajno, ker absolutno resnice ni. Bili so dobri govorniki.

Filozof Sokrat (u. 399) se bavi s človekom kakor sofisti, a je njihov nasprotnik. Skupno z učenci išče resnice. Notranji glas, daimonion, se oglasi, če misli storiti kaj slabega (vest). Pojmi so po njegovem večna, nespremenljiva resnica. Navaja ljudi k skromnosti in je tudi početnik etike. Krepost mu je veda. Podtikali so mu, da je sofist in da kvari mladino. Njegove nauke sta ohranila njegova učenca Ksenofon in Plato.

Na podlagi Sokratovih naukov so nastale šole: akademična (po gimnaziji, Akademiji v Atenah), katere ustanovitelj je Plato (u. 348), ki govori o idejah (glavne ideje so: dobrota, resnica in lepota, po njih je treba urediti življenje).

Platon je nasprotnik demokratije, a države z enakim prebivalstvom naj vladajo najsposobnejši. Kiniška šola (Kinosarges v Atenah), ki jo je ustanovil Antisten, zahteva skromno, redno življenje. Diogen zavrača celó tisto, kar imajo nekateri za neobhodno potrebno za življenje. Kirenska šola (po Aristipu iz Kirene) povečuje srečo v zmernem uživanju.

Za helenizma so središče filozofije še vedno Atene. Aristotel (u. 322) iz Stagire, realist, učenec Platonov, je ustanovitelj peripatetiške šole (Peripatos = stebrišče v Likeju, kjer je Aristotel učil). Baval se je z logiko in z etiko. Njegovo delo je »O državi Atencev«, kjer se vnema za enakost državljanov, ki naj jih država vodi h kreposti. Bil je tudi dober govornik. Epikurejska šola (Epikur) uči, da je sreča v modri zmernosti, ki dá duševni mir. Pozneje so epikurejci zašli v telesno uživanje. Stoiška šola je bila v Stoá poikile (pisani lopi) v Atenah, kjer je učil Zenon. Uči, da je krepost edino dobro; ravnodušno je treba sprejeti srečo in nesrečo.

Prvi zgodovinarji so bili tako zvani logografi (Hekatej iz Mileta), pisali so o plemenih, mestih in letnih dogodkih, toda nekritično in brez zveze. Važen zgodovinar je bil Herodot (iz Halikarnasa, u. 424), imenovan »oče zgodovine«, ki je popisal perzijske vojske do 479. Tukidid, Atenec (u. 400), je sloveč zgodovinar, ki je kritično opisal peloponeško vojsko do 411. Njegovo delo je nadaljeval Ksenofon (u. 354) v »Hellenika«, kjer poroča o dogodkih do 362 (tudi Anabasis). Iz helenistične dobe je

najvažnejši Polibij, pisec rimske zgodovine (punske vojske).

Piteas iz Masilije je prišel do Britanskih otokov in do severne obale današnje Nemčije (ok. 330), Eratosten, ustanovitelj **zemljepisne znanosti**, je določil obseg zemlje.

Aristarh (ok. 260) je postavil heliocentrični sostav, ki pa ni še obveljal. Hiparh (ok. 150) je določil zemljepisno lego in izračunal mrke sonca in lune; utemeljitelj je Ptolomejevega geocentričnega sostava.

Znan **matematik** je Evklid v Aleksandriji (ok. 300) zaradi svojih »elementov«, a najvažnejši Arhimed (u. 212) iz Sirakuz, ki je bil tudi fizik. Znan fizik je tudi Heron (ok. 100).

Prirodopisec, botanik, je bil Teofrast.

Hipokrat s Kosa (ok. 400) je začetnik **patologije** (nauka o duševnih boleznih) in **terapije** (zdravljenja); njegovi spisi se niso ohranili.

Filologija (gramatika) je znanstvena panoga helenistične kulture, ki so ji zastopniki Zenodot, Aristarh in Aristofan.

Znanost je napredovala zlasti v helenistični dobi. Kultura, ki so se ji primešali orientalski vplivi, ni bila več čisto grška, toda Grki so bili predvsem učenjaki, a tudi pesniki, umetniki, kolonisti in trgovci. Vzhodni nazori so vplivali na književnost, pa tudi na verstvo in na državno ureditev. Nova kultura je bila svetovna (kozmopolitska). Središče je bila Aleksandrija, zato govorimo tudi o aleksandrinski kulturi. Tu v Muzeju, ki je

bila nekakšna akademija znanosti, so delovali učenjaki, poslužujoč se velikanske knjižnice z grškimi, egiptovskimi, perzijskimi, kaldejskimi in židovskimi deli. Atene so tudi še važno kulturno središče poleg Pergama (knjižnica).

Umetnost.

Stavbarstvo. Grki so sprva gradili svetišča iz lesa in iz opeke, nato iz apnenca in kasno šele iz marmorja v dorskem in jonskem slogu. Pri dorskem slogu so oblike enostavne (Spartanci), pri jonskem pa lepše in bolj uglajene (Atenci).

Za Perikleja so se ponašale Atene s krasnimi stavbami, zlasti z Akropolo. Propileje (stebrišče) so krasile vstop vanjo. Desno je bilo malo jonsko svetišče boginje Nike. Najlepša zgradba je bil Partenon v dorskem slogu z mogočnim stebrovjem in reliefi (Panateneje), posvečen boginji Ateni. V svetišču je stal njen kip iz zlata in slonove kosti. Zunaj je bil kip Atene Promahos (17 m visok). Erehteion (erehtes = staroatiški heroj) je bilo krasno svetišče v jonskem slogu s kariatidami (nosivkami streh). V tem svetišču so hranili Paladij. Stavbenik, kipar in še slikar je bil Fidija (prim. Michel-angela). Z Akropole je videlo oko na trg (agora), kjer so Grki zborovali, poleg je bila Stoá poikile (pisana lopa), zapadno stran je krasila Akademija, Kimonovo delo, za vežbanje atenske mladine. Likej in Kinosarg sta slavila ustanovitelja Perikleja, prav pod Akropolo je bil Odeon, lepa okrogla stavba (liriki).

Pozneje se je razvil korintski slog. Tipičen je stebarski glavič, ki se vije kot od silne teže v dvodelno listnato in cvetno okrasje. Najlepše delo v tem slogu je Lizikratov spomenik iz časa Aleksandra Velikega v Atenah. V tem slogu je tudi slavni mavzolej (nagrobnik) kralju Mavzolu v Halikarnasu.

V aleksandrinski dobi prevladujejo velikanske in z okraski natrpane stavbe (vpliv orientala). Poznamo jih iz helenističnih pisateljev. Svetilnik na otoku Faru pri Aleksandriji je bil 140 m visok. Atalidska Akropola (kralj Eumenes) v Pergamu je bila podobna atenski; tu je bil velikanski žrtvenik Zeusov, ki so ga krasili veličastni reliefi (borba bogov z giganti).

Kiparstvo. Ko so si začeli Grki predstavljati božanstva kot ljudi, so izdelovali kipe iz gline in lesa in jih včasih oblagali z zlatom in slonovo kostjo. Pod egiptovskim vplivom so začeli kipe klesati iz kamna, a niso dosegali posebne umetniške vrednosti. Pod vtisom telesnih vežb in iger (Olimpia) so njihovi kipi dobivali šele skladnost. Fidijs, idealist, izraža dušo, upodobil je Zeusa v Olimpiji, Ateno in reliefe na Akropoli. Miron je že realist, kar se vidi na njegovem Metavcu diska. Poliklet je tudi realist (Suličar). Slednja dva sta iz Arga na Peloponezu.

Pozneje, za delovanja mlajše atiške šole, se v kipih kaže dražest in ljubkost. Praksitel je pripadnik te šole in je ustvaril Hermesa z Dionizom in Afrodito Knidsko. Na te kipe spominjajo glinaste sohice iz Tanagre v Beotiji (tudi v ljubljanskem muzeju). Skopas je priznan kipar te dobe. Skupina Niobid je tudi delo te šole.

V aleksandrinski dobi je delovala zlasti rodska šola; Lizip je njen glavni zastopnik (Oti-rač rok). Delo te šole sta Umirajoči Galec in rodski Kolos, ki so ga prištevali med sedmera čuda sveta (viseči vrtovi Semiramidini, Kufujeva piramida, Artemidino svetišče v Efezu, olimpijski Zeus, Mavzolej in svetilnik na Faru). Zeus Otricoli, Hera Ludovisi, Medusa Rondanini, bog Nil itd. so umetnine helenistične dobe. Helenistična novost je tudi mozaik; mozaična podoba, ki predočuje boj pri Isu, je kopija, ki so jo našli v Pompejih.

Slikarstvo. Prvi početki so bile slike na vazah in na posodah iz bajeslovja, slike živali, cvetlic in pa barvanje poslopij kakor tudi kipov. Najprej so delali črne slike na rdeči podlagi, kasneje pa obratno. Šele v Periklejevi dobi je slikarstvo bolj napredovalo. Polignot je poslikal Stoá poikile v Atenah in deloval v Delfih; znan je le po pripovedovanju zgodovinarja Plinija in potopisca Pavzanija. Perspektivo je uvedel šele Agatarh, senčenje pa Apolodor. Verno po naravi sta slikala Ževksis in pa Parazij. Dvorni slikar Aleksandra Velikega je bil Apel, čigar najlepše delo je Afrodita, prihajajoča iz morja (anadiomene). Original ni ohranjen, kopije so pa našli na posodah in mozaikih in v Pompejih.

Socialne in gospodarske razmere.

Že v mikenski dobi so imeli države, ki so bile večje kakor poznejše historične. Kralje z despotsko oblastjo je podpiral vojaški stan, iz

katerega so sčasoma nastali plemiči, ki so imeli velika posestva. Ljudstvo, ki je prej živelo nomadski, se je stalno naselilo. Gojilo je poljedelstvo in bilo podložno kraljem in plemstvu. Da so postali Grki trgovci, je bil vzrok pomanjkanje zemlje, bližina otokov in členovita obala.

Po preseljevanju so se grške vasi združile v občine, katerih več je tvorilo pleme. Radi večje varnosti in hitrejšega kulturnega razvoja so nastala zlasti v vzhodnem delu mesta, ki so bila obenem tudi države s kralji na čelu, ki so se polastili mnogo zemlje. Posest, ki je bila najprej skupna, je postala sedaj zasebna in sčasoma nenaka. Ljudstvo je bilo poljedelsko in živinorejsko, bavilo se je z obrtjo in ribarstvom. S sužnji, ki so služili zlasti na velikih posestvih, so Grki lepo ravnali. Grška trgovina se je tedaj že razmahnila na vse obale Egejskega morja.

Za aristokratskih vladavin (razen v Sparti, Epiru, Makedoniji in v Etoliji, kjer so ostale dinastije) so ponekod imeli le nekateri plemiči oblast v rokah (oligarhija). V mestih so pridobivali na vplivu vedno bolj obrtniki in trgovci, ki plemstva niso marali. Ljudje, ki so znali meščane pridobiti, so lahko z njihovo pomočjo zavladali kot tirani. Njihova vlada je bilo dobra, zakaj skrbeli so za poljedelstvo, trgovino in obrt.

A zopet je zavladala plemiška oligarhija. Socialni in gospodarski položaj je v tesni zvezi z državno politično ureditvijo, o čemer smo govorili že spredaj.

Poleg drugega so socialni in politični boji vplivali na preseljevanje in snovanje kolonij, ki jih je bilo kakih 300. Glavne so bile: Bizant, Trapezunt, Halkedon, Milet, Korkira, Sirakuze, Kume, Masilija itd. S stališča kulture so bile zlasti važne naselbine v Mali Aziji in v Južni Italiji (Velika Gracija).

Pred perzijskimi vojskami so se razmere spremenile. Ker se je prebivalstvo namnožilo, se je moral zelo velik del oprijeti obrti in trgovine. Razen v Atenah je obrt posebno cvetela še na Halkidiki, v Miletu, na Samu in na Rodu. Izdelovali so vsakovrstne volnene, lanne in svilnate tkanine, preproge, kožnato, kovinasto in keramično blago. Gradili so mnogo ladij; les so dobivali v Pontu, Trakiji ali v Makedoniji. Narodne svečanosti so koristile trgovini, vendar se je vršil glavni promet na morju. Pošte ni bilo, pač pa so imeli brze sle (hemero-dromi). Menjavci denarja v Atenah in v pristaniških mestih so bili zlasti tujci in svobodniki. Trgovske spore med podaniki različnih držav so reševali prokseni (prim. konzuli).

Po končanih perzijskih vojskah so bile Atene prva trgovska in obrtniška država na Grškem. Kovinsko blago, posodje, predmete iz kož so Atene izvažale. Delavci v podjetjih so bili sužnji, katerih število je zelo naraslo, ker so bili cenena delovna moč; dajali so jim le hrano in obleko. Mali obrtnik, ki ni mogel delati pod ceno, je obnemogel; osirotele in revne so naseljevali kot kleruhe v kolonijah.

Vsega prebivalstva v Atenah je bilo v Periklejevi dobi nad 200.000, od teh je kaka

tretjina živila na državne stroške (Periklejeve uredbe). Ker je bilo mnogo javnih del, je vladalo blagostanje. Atenec je puščal družino doma, brigal se je le za državne posle. Hišo mu je vodila žena. Nekatere ženske so bile v tej dobi že izobražene, tako Aspasijska, Periklejeva žena. Hiše so bile preproste in nizke. V sobanah so bile majhne mize, zakaj vsak gost je imel svojo. Pri mizah so Grki ležali na nekakih divanih (vpliv orienta). Posodje je bilo iz gline in okusno izdelano. Hrano so imeli preprosto; le simpozion je bila bogata pojedina z igranjem in prepevanjem.

Po peloponeški vojski se je gospodarsko življenje poslabšalo. Vojskovanje je postalo obrt, zato so se pojavili najemniki, ki so bili boljši od drugih vojakov, a bojevitost državljanov je s tem padla. Ker so se trgovska in obrtniška podjetja razmahnila in izpodjedla malega obrtnika, je zazijal socialni prepad; srednji stan je skoraj izginil. Vse to je rodilo sovraštvo, podkupljivost, razdvojenost in krivice. V tem so zagospodovali Makedonci in prišla je helenistična doba.

Helenističnim državam je vladal kralj omejeno ali neomejeno s pomočjo najemniške vojske. Častili so ga po božje. Mesta so imela avtonomijo, kjer je vladar imenoval upravnike in poveljnike vojske. Razen sužnjev so bili državljani pred postavami enaki ne glede na pokolenje. Pod vplivom orienta je zopet zavladovalo razkošje in vzhodne šege. Že v drugem stoletju so tudi Rimljani prišli v stike s to kulturo in jo prevzeli.

R I M L J A N I

V Italiji (od vitulus = govedo, prim. Beotija; vso zemljo do Alp imenuje »Italijo« prvi Polibij), kamor so se Grki že zgodaj naselili (Velika Grecija), je nastal na zahodni strani v Laciju Rim iz skromnih početkov. Naglo je rasel, širil svojo oblast in ves tedanji kulturni svet ga je moral priznati za gospodarja. Tako je zrasla tretja svetovna država starega sveta. Njena kultura pa ni bila izvirna, rimska, temveč helenistična. Gozdnata in rodovitna Italija ni kmalu silila k izseljevanju kot Grška. Že Italija sama je radi ugodne lege prikladna za enotno državo, zaradi lege sredi Sredozemskega morja pa so Rimljani lahko zagospodovali tudi sosednim pokrajinam.

Prebivalstvo Italije ni bilo enotno: bili so tu Grki, Italiki, kulturni Etruščani (Tyrrhenoi, odtod Tirensko morje), Pelti, Ligurci, Iliri (Veneti in Japigi). Indoevropske Italike ločimo v Latine na zahodu in Umbrosabelce na vzhodu (Sabinci, Ekvi, Volščani, Samničani, Lukanci itd.).

Stara Italija se je delila v Gorenjo Italijo do rečic Makre in Rubikona (pokrajine: Ligurija, Cisalpinska Galija, Venecija), Srednjo Italijo (Etrurija, Latium, Kampanija, Umbrija, Picenum, Samnium) in Dolenjo ali Južno Italijo (Apulija, Kalabrija, Lukanija, dežela Brutijev).

Doba kraljev.

O najstarejši zgodovini in o Rimu samem nimamo drugega kot bajke. Rimljani so navezali te bajke na grško bajeslovje in dodali marsikaj svojega (Enej, ustanovitelj Albe Longe, Romul in Rem). V Laciju je bilo več naselbin in ena najstarejših je bila Alba Longa, ki je načelovala zvezi latinskih mest za skupno česčenje Jupitra Latiara (primerjaj amifiktionije). Kmalu pa je radi ugodne lege nadkrilil ostale naselbine blizu ustja Tibere na griču Palatinu baje

753 ustanovljeni Rim. (L. 753 je izračunal Varo, Cezarjev sodobnik. Rimljani so hoteli vse dogodke pomekniti čimbolj nazaj in poudariti starost svojih uredb.)

Romul (Kvirin) je ustanovil Rim in dal mestu prvo ustavo (senat s 100 člani), Numa Pompilij je uredil verske in cerkvene zadeve, Tul Hostilij je razdejal Albo Longo in naselil prebivalstvo na Celiju, Ank Marcij je premagal Latine, utrdil Janikul, naselil Latine na Aventinu (plebejci) in podpiral trgovino z ustanovitvijo pristanišča v Ostiji. L. Tarkvinij Prisk je zgradil velik kanal (cloaca maxima), postavil trg (forum), začel graditi svetišče Jupitru Kapitolskemu, postavil Circus maximus in povišal število senatorjev na 300. Servij Tulij je povečal mesto, ga obzidal in razdelil prebivalstvo v štiri okraje (tribus). Tarkvinij Superb je dokončal Jupitrovo svetišče; tiransko je utrdil oblast v Laciju, zato

ga je ljudstvo vrglo baje istočasno, ko so Atenci pregnali Hipijo (510?).

Gotovo je, da so v Rimu vladali sprva kralji in da so bili vladarji podložni Etruščanom. Etruščanska mesta so sklepala zveze, ki so jim načelovali kralji. Od Etruščanov so Rimljani prevzeli triumf in gladiatorske igre, zidanje z oboki (kloaka) in mnoge verske običaje (prerokovanja iz drobovja živali, leta ptic, bliska itd.). Bili so dobri obrtniki (stavbarji), mornarji in trgovci. Okoli 600 so bili na višku moči. Na jugu so imeli hude nasprotnike v Grkih, ki so jih pri Kumah pobili na morju okoli 474. Najbrž se je Rim takrat rešil njihovega gospodstva. Poraze v bojih s Porzeno so Rimljani skušali olepšati z junakiškimi dejanji (Horacij Koklit, Mucij Scevola, Klelija).

Rim je bil najprej mestna država. Nje prebivalci so bili patriciji (plemiči), ki so menili, da so božanskega izvora, in preprosto ljudstvo, plebejci. Le plemič je mogel v senat, ki je kralju svetoval, in kralj je lahko imenoval še nove patricije. Narod se je delil v 3 »tribus« (Ramnes, Tities in Luceres); vsaka je imela skupno zemljo, svoje bogove in sodnike. Zemljo, ki jo je kaka rodovina (familija) obdelovala, je polagoma dobila v last. Rodovini so pripadali tudi plebejci, klienti in sužnji. Njen poglavar (pater familias) je bil tudi duhovnik. Vsako tribus je sestavljalo 10 kurij (curia), a vsako kurijo 10 rodov (gens). Vseh kurij je bilo tako 30 in po njih so se sestajali patriciji v kuriatne komicije (comitia curiata). Vse kurije so tvorile rimski

narod. Za vojsko je bilo 10 kurij združenih v eno tribus (grška fila), ki je dala 1000 pešcev in 100 konjenikov; poveljevala sta ji dva tribuna: tribunus militum pehoti, tribunus celerum pa konjenici. Prebivalstvo na deželi, ki ni moglo pri državnih poslih sodelovati (plebs), je imelo osebno svobodo.

Da se je plebejec lažje branil pred svojim patricijem, si je izbral patricija soseda za patrona, ki ga je branil tudi pred sodiščem. Tak klient je dobil tudi zemljo v zakup in hodil je s patronom na vojsko, toda pravic ni imel. V cesarski dobi so bili klienti osvobojeni sužnji.

Kuriatne komicije so volile kralja, ki je vodil državo, poveljeval vojski in sodil. Znaki njegove časti so bili zlasti: toga, zložljiv stol (sella curulis), žezlo in spremstvo 12 liktorjev, ki so nosili svežnje šib s sekiro (fasces); poleg drugih dostojanstvenikov so pomagali kralju sodniki za veleizdajo (duoviri perduellionis) in sodniki za težke zločine (quaestores parricidii).

Po ustavi Servija Tulija se je mesto delilo v 4 tribus, po katerih so tudi pozneje pobirali sredstva za vojsko (tributum). V vojski je služil prej le patricij, sedaj pa vsak Rimljan od 17. do 60. leta, a za orožje je moral skrbeti vsakdo sam. Bogatejši so bili bolj oboroženi (kot grški hopliti), siromašnejši le kot pračarji (velites). Vojska se je delila na centurije (stotnije), ki jih je bilo takrat 193. Ker so se patriciji in plebejci začeli najprej izenačevati v centuriatnih komicijah (comitia centuriata), so hoteli plebejci postati enakopravni patricijem tudi v drugih ozirih.

Aristokratska republika.

510 (?) je bil začetek republike. Kraljevsko oblast sta odslej upravljala dva pretorja, nato konzula za eno leto (prva L. J. Brut in L. T. Kolatin, vojaška in sodna oblast, imperium). Patriciji so se tako še bolj utrdili na vladi. Konzulat je magistrat (magistratus), t. j. častna služba brez plače. Duhovniške zadeve je urejal veliki duhovnik (pontifex maximus), ki mu je bil dodeljen rex sacrorum. V vojski sta poveljevala konzula, a vsak dan drug. Škrlatno togo, kurulski sedež in liktorje so konzuli obdržali. Ob vojski, upor in v težkih primerih sploh je senat imenoval diktatorja, navadno bivšega konzula, ki je vladal največ šest mesecev in si določil poveljnika konjenice (magister equitum).

Senat sta izpopolnjevala sedaj konzula; pomagala sta jima dva kvestorja. Novi senatorji so bili conscripti (pripisani), ves senat se je zval patres (et) conscripti in je štel 300 članov; tudi konzule so po končani službi uvrstili med senatorje. Senat so sklicevali tisti, ki so imeli imperium, torej konzuli, pretorji, pozneje tudi ljudski tribuni. Ker je bil senat stalen in je postal vrhovna državna oblast, je bil jedro uprave in je zastopal na zunaj rimski narod. (SPQR = senatus populusque romanus.) Njegovi sklepi so veljali kot zakon (senatus consulta).

Centuriatne komitije so bili ljudski zbori patricijev in plebejcev, zlasti za vojaške zadeve, na Martovem polju; volili so tudi konzule, sprejemali zakonske predloge, odločali o

miru in vojski in o prizivih zoper smrtno kazen (kakor *apella* v Sparti). Konzul in sploh magistrat ni smel kaznovati Rimljanov s smrtjo, ako so se sklicevali na narod (*lex de provocatione*).

Kuriatne komicije so izgubljale pomen. Se-stajale so se pod vodstvom velikega duhovnika in odločale le še o rodbinskih zadevah.

Stanovski boji.

Rimljani so se morali vojskovati s sosedi. Ker so tudi plebejci hodili v boj, je njihova zemlja ostala neobdelana, ali pa so morali plačati delavce najemnike, da so jo obdelali, zato pa so zlezli v dolgove. Medtem ko je že v Atenah mogel upnik dolžnika le prodati v sužnost, ga je smel v Rimu celó ubiti. V vojski osvojeno zemljo (*ager publicus*) so pa imeli v rokah le patriciji in zato je vzplamtelo silno nezadovoljstvo in sovraštvo.

V zavesti, da ne morejo nič doseči, ako nimajo vnetih zagovornikov v borbi s patriciji, so

494 (?) izsilili plebejci z izselitvijo na Sveto goro ljudski tribunat (tribuni plebis; sprva dva, nato od 471 pet, končno deset). Okoliščine so zavite v bajke (Menenij Agripa). Ljudski tribunat je privatna uredba in revolucionarnega značaja. Tribuni so zakonito ščitili plebejce pred patricijsko samopašnostjo in pred krivicami (*ius auxilii*). Mogli so preprečiti pravomočnost sodb in izvršitev senatskih sklepov (*ius intercedendi*), ne pa vojaških naredb. Tistega, ki bi jih oviral v delovanju, pa čeprav je bil konzul, so smeli zapreti (*ius prensionis*). Da pa so mogli vse to

vršiti, so bili nedotakljivi (*sacrosancti*). Pomagali so jim plebejski edili (*aediles plebis*, tržna policija). Sklicevali so ljudstvo v *tributne komitije* (*comitia tributa*), kjer so glasovali po *tribus* (4 mestne in 17 kmetskih; vsaka en glas). Ko se je rimska država razširila, so osnovali še nove *tribus* (35).

Patriciji so se držali običajnega prava, a ljudstvo je zahtevalo napisanih postav, ki jih patriciji niso marali, ker bi se jih morali točno držati. Vendar so morali patriciji odnehati in so morali

451 pristati na izvolitev 10 mož (*decemviri*) s konzulsko oblastjo, ki so v dveh letih napisali postavbe na 12 bakrenih ploščah. Dolžniško postavo so omilili. Glede sodstva (nepodkupljivost sodnikov) tu ni bilo odredb, zato so magistrati odločali ostalo s posebnimi edikti in tako se je gradilo znamenito rimsko pravo.

445 je bila z zakonom dovoljena ženitev (*connubium*) med patriciji in plebejci (*socialna enakopravnost*) na predlog ljudskega tribuna Gaja Kanuleja. Otroci so bili očetovega stanu.

Prav takrat so zahtevali plebejci zase tudi konzulat, a tega patriciji niso hoteli dati, pač pa so tribunom v vojski dali konzulsko oblast (*tribuni militum consulari potestate*), kar so lahko dosegli tudi plebejci. Poslužujoč se verskih avspicijev (božjih znakov) so tega ali onega plebejskega kandidata odklonili, češ, da bogovom ni všeč.

443 (?) so patriciji konzulom oziroma vojaškim tribunom vzeli cenitev premoženja in ga dali dvema cenzorjema, ki sta pozneje izpo-

polnjevala senat, viteštvo, imela upravo državnih posestev in skrb za državne zgradbe; plebejci so to čast dosegli pozneje (351).

421 so plebejci dosegli kvesturo. *Kvestorji* (dva, od 447 štirje, od 267 osem, Sula 20, Cezar 40) so bili pomočniki konzulov v sodstvu, nadzorniki državne blagajne in varuhi bojnih znakov. Pred 447 so jih postavljali konzuli, potem so jih volile tribus.

366 so na predlog G. Licinija Stolona in Sekstija Laterana dobili plebejci po hudih borbah enega konzula (diktaturo pa 356). Izvajalo se je to stalno od 342 dalje. Predlagala sta baje tudi, da ne sme nihče imeti v najemu več kot 500 oralov državne zemlje.

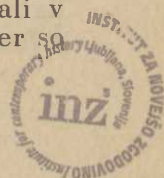
Toda patriciji so odcepili od konzulske oblasti še sodstvo in osnovali preturo (najprej en pretor, nato dva, štirje, končno šest), ki so jo tudi dosegli plebejci (337).

Kurulska edila (kurulski sedež) sta bila nova rimska dostojanstvenika (postavljena s pretorjem), ki sta skrbela za javne igre (arhon eponim) in bila policijska načelnika.

300 so z Ogulnijevim zakonom plebejci mogli postati tudi člani svečeniških zborov avgurov in pontifikov.

387 pa so s Hortenzijevim zakonom dobili sklepi tributnih komicij (plebiscita) isto moč kot sklepi centuriatnih komicij.

Dvestoletna borba za enakopravnost plebejcev s patriciji se je končala s porazom patricijev in zmago plebejcev, vendar tako, da so vladali v Rimu le patricijski in plebejski bogataši, ker so

le ti mogli biti magistrati (neplačane službe). Aristokratija je vladala tako še naprej, vendar je stanovsko enotna država mogla napredovati in se širiti.

Zedinjenje Italije.

Rimljani so se za časa stanovskih bojev v notranjosti vojskovali obenem s sosedi in na to spominjajo razne pripovedke. Hude sovražnosti so se začele med Rimom in etruščanskim mestom Veji; vojska je trajala celih deset let (prim. trojanska vojska), preden je mesto padlo (M. Furij Kamil). Tudi v bojih z Ekvii na vzhodu in z Volščani (Koriolan, Cincinat) na jugu so Rimljani napredovali s pomočjo zaveznikov Latinov, s katerimi so sklenili že 487 zvezo, v kateri je bila dovoljena ženitna zveza (connubium) in trgovina (commercium).

Galci (Kelti), ki so se radi namnožitve iz Zahodne Evrope razširili tudi po Srednji Evropi, odtod na Balkanski polotok in celó v Malo Azijo, so bili zelo bojeviti, a manj vztrajni. Navalili so na etruščanski Kluzij, ki so mu priskočili na pomoč Rimljani, zato pa so Galci udarili na jug. Okoli

384 so Rimljani ob Aliji doživeli »črn dan« (dies ater), bili so pobiti in Galci so začeli oblegati Kapitol; obleganje je trajalo sedem mesecev, toda zastonj. Še trikrat so Rimljani odbili Galce, ko so slednjič sklenili mir (334).

Rimljani, ki so dobili vodstvo latinske zveze, Latinov niso sprejeli v senat in jim niso dovolili konzulata. V bojih, ki so zato nastali,

340—338, so Rimljani premagali Latine pri Trifanu (T. M. Torkvat in P. Decij Mus) in ukinili latinsko zvezo: nekateri od Latinov so postali njihovi podložniki (Volščani), druge so pustili kot zaveznike, ostalim pa so dali državljanske pravice (*divide et impera!*).

343—290 so se Rimljani v treh samnitskih vojskah bojevali z zavezniki Samničani radi Kampanije. Sprva so bili Rimljani tepeni in so morali pristati na mir, a senat ga ni hotel sprejeti in vojska se je nadaljevala. Rimljani so imeli srečo in Samničani so se morali odreči Kampaniji in Apuliji. Ker tega niso mogli preboleti, so se zvezali z Galci, Etruščani in z Umbrijci in začeli vojsko z Rimljani. Uspeha niso dosegli (Sentin) in zavezniki so morali priznati rimsko nadoblast. Sabinci in Samničani so ostali rimski zavezniki, a v boju so bili podrejeni rimskim poveljnikom.

Ko so Rimljani dobili Turije (Thurii) ob Tarentskem zalivu, to grški naselbini Tarentu ni bilo všeč in prišlo je do spopada z Grki. Rimsko brodovje se je proti dogovoru preveč približalo mestu, zato so ga Tarentinci napadli. Rimsko poslanstvo, ki je iskalo zadoščenja, so užalili in začela se je

282—272 tarentska vojska. Tarent je dobil za pomoč epirskega kralja Pira. Pir, ki so se mu pridružili Samničani, je potolkel Rimljane pri Herakleji 280. Še enkrat je Pir zmagal pri Avskulu 279, a težko (Pirova zmaga). Nato je šel pomagat sicilskim Grkom proti Kartazanom in zasedel skoraj vso Sicilijo. Na poziv zaveznikov se je vrnil, toda bil je poražen pri Maleventu

(pozneje Benevent) 275, nakar je odrinil na Grško in padel v Argu. Tarent se je podal, plačeval Rimljanom davek in skrbel za njihovo ladjevje. Uspešna vojska s Tarentom pomeni začetek rimske pomorske sile. V kratkem so Rimljani pokorili Samničane, Lukance, Brutijce, Kalabrijce in Umbrijce in postali gospodarji Italije od Tarentskega zaliva do Makre in Rubikona okoli 270.

Postanek rimske svetovne države.

Že v 7. stoletju je bila Kartagina (ustanovljena okoli 814) glavna feničanska naselbina, ki je imela eno največjih pristanišč v starem veku. Že Grki so se s Kartažani borili za gospodstvo nad zahodnim delom Sredozemskega morja, enako je moralo priti do spopada z Rimljani, če so hoteli ti dobiti v svojo oblast Sredozemsko morje (zavist, tekmovanje), kajti Kartažani so gospodovali Afriki od Velike Sirte do Atlantskega oceana, delu Hispanije, zapadni Siciliji in Sardiniji.

V Kartagini so vladale bogate rodovine (plutokratija) po dveh sufeti in 28 članskem starešinstvu in poleg tega še v malem in velikem svetu. V mestu je bilo zelo veliko sužnjev, kajti delavcev so bogataši potrebovali in kruto so ravnali z njimi, kakor tudi z najemniki.

Povod za vojsko so dali Mamertinci, najemniki iz Kampanije, odpuščeni v Sirakuzah (tiran Agatoklej), ki so zasedli Mesano. Ko so jih hoteli Sirakužani pregnati (Hieron), so na

prošnjo dobili pomoč v Rimu. Še preden pa je rimska pomoč prišla, so se vmešali Kartažani, zasedli Mesano in tako razdražili Rimljane, ki so začeli

264—241 dolgotrajno prvo punsko vojsko. Treba jim je bilo vreči Kartažane iz Sicilije, zato so vzeli Agrigent. Da bi ta posel laže izvršili, so zgradili 120 bojnih ladij (penter) s spojnimi mostovi in zmagali nasprotnika pri Milah 260 (G. Duilij). Še več; konzul Atilij Regul je odrinil v samo Afriko, kjer je bil po nekaterih uspehih pobit in ujet. Bojevanje se je nadaljevalo na Siciliji, Rimljani so vzeli Panorm, a doživeli poraz na morju pri Drepanu 249. Hamilkar Barkas (Blisk), novi poveljnik, je prišel plenit celó v Italijo, vendar se je posrečilo G. Lutaciju Katulu, da je potolkel Kartažane pri Egatskih otokih 241. Kartažani so izgubili Sicilijo (večji zahodni del so dobili Rimljani, ostalo Hieron) in plačali vojno odškodnino (3200 talentov).

V Kartagini so se nato radi plače uprli najemniki, s katerimi so potegnili kartažanski zavezniki in Libijci. To so Rimljani izrabili in zasedli obalno Sardinijo in etruščansko Korziko. Pomen Kartagine kot pomorske sile je padel, Rimljani so pa dobili 1200 talentov in prve province (2 pretorja), ki niso bile uvrščene med italske tribus.

229—228 so Rimljani po bojih z Iliri postavili temelj pomorskega gospodstva na Jadranu. Iliri so z ropanjem po morju nadlegovali otoške in obalne grške naselbine (le-te je že

384 ščitil pred Iliri sirakuški tiran Dionizij st.; prvo zgodovinsko poročilo o jugoslovanskih pokrajinah), ki so prosile Rimljane pomoči. Po smrti Agrona, ki je kraljeval v Skodri (Skader), je vladala Tevta, ki je vodila boj z Rimom; po neuspehlih bojih se je obvezala, plačevati tribut in prenehati z ropanjem. Ilirske ladje niso smele več južno od Lješa. Poglavar na Hvaru Demetrij je odpadel od Tevte k Rimljanom. Ko pa je odpadel od Rima in se zvezal z Makeдонci, je bil pregnan. Mesta Apolonija, Epidamnus in otoka Korčula in Vis so sklenili zvezo z Rimom. Rimljani so se odslej smeli udeleževati istemskih iger in elevzinskih misterijev (kulturni stiki Rimljanov z Grki).

225—222 so divjali boji z Galci, ker so se Rimljani naseljevali in utrjevali v sosesčini Galcev. Ti so se združili z obeh strani Pada in mahnili v Etrurijo, kjer jih pa je čakal poraz. Nato so Rimljani zasedli severno Italijo do Alp z Milanom, osnovali so Mutino, Kremono in Placencijo, da bi zemljo zavarovali. Flaminijeva cesta je vezala te kraje z Rimom.

Zaradi izgub so Kartażani začeli oboroževati domačo vojsko pod vodstvom Hamilkarja Barke in nadomestilo za izgubljeno ozemlje je postala Hispanija, kjer so dobili potrebna sredstva. Hazdrubal, zet Hamilkarjev, je prodrł do Ebra in osnoval Novo Kartagino, toda na drugi strani je bil rimski zaveznik Sagunt. Po Hazdrubalovem umoru je dala vojska poveljstvo vžitemu in junaškemu Hanibalu (sin Hamilkarjev), ki je udaril na Sagunt, ga osvojil in začela se je

- 218—201 druga punska vojska. Hanibal je pustil v Hispaniji brata Hazdrubala, sam pa krenil po težki poti preko Pirenejev in Alp v Italijo, kjer je našel zaveznike v Galcih. Rimljane je pobil ob Ticinu, pri Trebiji (218) in pri Trazimenskem jezeru uničil vojsko konzula Flaminija (217). Lahko bi bil krenil sedaj v Rim (kjer je bil diktator Kv. Fabij Maksim), toda napotil se je v Apulijo, da bi prej pridobil rimske zaveznike, a mu ni uspelo.
- 216 je doletel Rimljane pri Kanah strašen poraz, kjer je padel tudi konzul L. Emilij Pavel. Sedaj so šele potegnili s Hanibalom Samničani, Lukanci, Brutiji, mesto Kapua, Filip V., makedonski kralj, ki ni mogel nuditi pomoči, in Sirakuze. Rimljani, še vedno junaški, so zbrali novo vojsko in pobili Hanibala
- 215 pri Noli (M. Klavdij Marcel). Vojska mu je kopnela, vendar je še zavzel Tarent. Na zunanjih bojiščih se je odločila usoda v prid Rimljanom.
- 212 so padle Sirakuze (Arhimed) in nato ostala Sicilija. Hanibal je prodiral proti Rimu (Hanibal ante portas), da bi rešil Kapuo, ki so jo Rimljani oblegali in zasedli 211.

V Hispaniji so imeli Rimljani hrabrega in priljubljenega poveljnika P. Kornelija Scipiona, ki se je sčasoma utrdil v sovražni deželi, vendar se je Hazdrubalu posrečilo, da je odtod odšel k bratu čez Alpe v Italijo na pomoč, ki pa ni zalegla, ker so Rimljani vojsko prestregli in jo pobili pri Metavru 207. Scipion, ki je pokoril Hispanijo, je začel uspešno vojsko v Afriki. Hanibal je moral iz Italije v Afriko, kjer ga je Scipion

202 s pomočjo Masinise (kralja vzh. Numidije) potolkel pri Z a m i. Sledil je težek mir za Kartagane: H i s p a n i j o in vse ozemlje izven Afrike so izgubili (Numidijo je dobil Masinisa kot rimski klient), plačati so morali 10.000 talentov (v 50 letih) in izročiti bojno brodovje. Izven Afrike niso smeli začeti nobene vojske, a v Afriki le z rimskim dovoljenjem. Scipion je dobil naslov Afriški Starejši (Africanus Maior).

Rimljani so postali gospodarji zahodnega dela Sredozemskega morja in s tem je bila rimska država že s v e t o v n a d r ž a v a. Zahod je zmagal nad vzhodom. Zaveznikom, ki so se izneverili, so Rimljani vzeli zemljišča in jih razdelili med veterane. V tej vojski so spoznali, da ni dobro, če se poveljstvo le preveč menjuje, zato je Scipion ostal več let poveljnik; toda nevarnost je bila, da tako vojskovodja dobi preveč oblasti.

Ob priliki so posegli Rimljani z večšo politiko na vzhod. Manjše države kakor Atene, Pergam, Rod, Bitinijo so pridobili zase, večje pa naččuvali drugo zoper drugo, tako Makedonijo, Egiptet in Sirijo.

P r v i č so bili M a k e d o n c i rimski sovražniki (215—205) v drugi punski vojski. Radi spora Makedonije z Egiptom (okupacija egiptovskega ozemlja v Mali Aziji) in zaradi zvez F i l i p a V. s Hanibalom je prišlo

200—197 do druge makedonske vojske. Po prvih neuspehih so rimske čete pod vodstvom T. K v. F l a m i n i j a z zmago pri K i n o s k e f a l a h 197 prisilile makedonskega kralja, da je izročil osvojeno zemlje, orožje, brodovje in plačal globo. Grška je postala neodvisna.

192—189 v sirski vojski so sirskega kralja Antioha III. (radi vojske z Makedonci) pridobili Etolci in napadel je Rod in Pergam, ki sta zaprosila na pomoč Rimljane. Po nagovoru Hanibalovem je Antioh pomagal Etolcem proti Rimu, vendar so jih Rimljani užugali pri Termopilah 191, njega pa pri Magneziji 190 (L. K. Scipion). Antioh je bil prisiljen, odstopiti ozemlje to stran Halisa in Tavra, kar sta dobila Pergam in Rod, plačati 15.000 talentov in izročiti brodovje (razen 10 ladij). Hanibal je zbežal k bitinijskemu kralju Pruziji, kjer se je zastrupil 183; prav isto leto je umrl tudi Scipion.

171—168 v tretji makedonski vojski je Perzej, Filipov sin, sklenil zvezo z Grki, z Epirom, z ilirskim kraljem Gentijem in s Pruzijo, kraljem Bitinije, proti Rimu, toda konzul L. E. M. Pavelga je potolkel in ujel pri Pidni 168; razkosal je Makedonijo na štiri republike, ki so morale plačevati davek, Ilirijo je razdelil na tri republike in Gentija odvedel v sužnost, prav tako nad 1000 imenitnih Grkov (med njimi Polibija). Ko so se Makedonci ponovno dvignili in po vrnitvi 300 ujetnikov tudi Grki, sta

146 K. v. Cec. Metel Makedonijo in L. M. Mij Grško po razdejanju Korinta spremenila v rimsko provinco.

Kartagina kljub težkim pogojem po drugi punski vojski še ni bila strta, nasprotno, finančno in tudi politično se je okrepila. Rimski mogočniki so Kartažane vedno bolj sovražili (M. Porcij Kato). Ker je Masinisa, rimski zaveznik, osvaja-

jal kartažansko zemljo, so se Kartažani začeli braniti brez pristanka Rima, ki jih je obdolžil kršitve miru. Čeprav so Kartažani izročili 300 talcev, so prišli Rimljani in obkolili Kartažane, ki so sedaj predali še brodovje in orožje. Toda Rim je hotel uničiti Kartagino in zahteval, da se prebivalstvo izseli 4 ure od morja, kar je bilo za Kartažane nesprejemljivo in sledila je

149—146 tretja punska vojska. V obrambi so vzdržali tri leta, ko je sin zmagovavca pri Pidni P. K. Scipion Emilian (Africanus Minor), strl semitsko žilavost in razdejal mesto. Kartažanska posest je postala rimska provinca Afrika z glavnim mestom Utiko.

154—133 so se Luzitanci z Viriatom in Keltiberi v Hispaniji upirali rimski vladi, dokler ni isti Scipion zavzel Numancije 133. Rimljani so postali gospodarji Hispanije razen njene severne obale.

Socialni boji.

Silna rimska oblast se je mogla ustvariti z rimsko hrabrostjo in s hrabrostjo italških zaveznikov, ki so si lahko pridobili državljanske pravice, dokler ni bila vsa Italija rimska last, nato pa težko. Zato in ker zavezniki niso dobili vojnega plena sorazmerno z Rimljani, so postali nezadovoljni. Tisti, ki so vršili državne službe in njih potomci (to so bili le bogati ljudje), so začeli tvoriti novo plemstvo po službi (nobiles ali optimati). Razen teh skoraj nihče ni mogel do magistratskih služb in v senat (oligarija). Sprva so vršili službo nesebično, a posta-

jali so vedno bolj samopašni in niso hoteli preurediti uprave, čeprav se je država zelo povečala. Vladali so s pomočjo zakupnikov davkov (publikani), dobaviteljev iz svojih vrst, ki so strašno gulili province, tako da so osnovali v Rimu sodišče (de repetundis) za te oderuhe. Zakon (lex Villia annalis iz 180) je določal starost za posamezne oblastnike (edil 37 let, pretor 40, konzul 43, a cenzor je mogel postati doslužen konzul). Po drugi punski vojski niso več imenovali diktatorjev. Uvedli so še enega pretorja, ki je imel sodstvo izven Rima. V centurijah so odločali odslej mali posestniki, toda zaradi oddaljenosti ne vsi, a ljudstvo v Rimu in v okolici so imeli v rokah bogataši (kupovanje glasov) in zmagala je njihova želja pri volitvah najvišjih uradnikov in pri potrditvi zakonov.

Z državo niso bile spojene province, ki so jih vladali pretorji (propretorji) s kvestorji in legati, ki so imeli vrhovno upravno, sodno in vojaško oblast. Nekaj mest v provincah je bilo zavezniških (svobodnih, n. pr. Atene s svojo upravo in sodstvom), ki so po dogovoru dajala vojaško pomoč Rimu. Druga mesta so imela svojo upravo in sodstvo, ali plačevati so morala davke. Novo ustanovljena mesta (romanizacija) so po ureditvi nalikovala Rimu. Provincialci niso bili dolžni hoditi v rimsko vojsko razen po posebni pogodbi, pač pa Italci, a ti zato niso plačevali davkov. Z javnimi deli pa je Rim zelo koristil provincam.

Le za majhno državo so bile prikladne rimske uredbe, tako politične kot socialne, zato je bilo treba reform, ki jih optimati niso hoteli izvesti.

133 Tiberij Sempronij Grakh, plemeniti ljudski tribun, je obnovil agrarni zakon (Licinijev iz 366), ki je določal, da ne sme nihče imeti več kakor 500 oralov državne zemlje; a če ima zakupnik dva nedorasla sinova, sme imeti še 500 oralov več. Ostalo državno zemljo pa naj dobé v zakup ubožni, vsak po 30 oralov. Optimati so pridobili njegovega tovariša tribuna Gn. Oktavija, da je nastopil proti (veto). Toda Grakh se ga je znebil s pomočjo ljudske skupščine in začel načrt izvajati z bratom Gajem in še z enim pomočnikom. Hotel je, da se imetje pergamskega kralja Atala III., ki ga je zapustil Rimljanom 133, porabi za nove zakupnike, a s tem je posegel v oblast senata. Ker je hotel še naslednje leto postati ljudski tribun (129), kar ni bila navada, so optimati umorili njega in mnogo njegovih pristašev.

123 se je njegov brat Gaj Sempronij Grakh kot ljudski tribun odločno zavzel za reforme. Najprej je dosegel, da je mogel biti tribun izvoljen tudi naslednje leto. Z žitnim zakonom (lex frumentaria) je spretno pretrgal vezi med ljudstvom in optimati. Ljudstvo naj dobi žito iz državnih zalog po polovični ceni. Viteze (bogataše) je omamil s tem, da je zahteval zanje stalna sodišča za veleizdajo, nasilja in poneverbe (lex judiciaria); vitezi naj dobijo tudi davčni monopol v provincah. Kmete je pridobil z zakonom o graditvi cest in z zakonom, da naj država skrbi za vojaško obleko (lex militaris). Najvažnejši pa je bil agrarni zakon (lex agraria) o snovanju kolonij (Junonia v Afriki). V okrepitev države je za latinske zaveznike zahteval rimske,

za ostale Italce pa latinske državljsanske pravice, kar ni ustrezalo sebičnosti rimskega prebivalstva. To so umeli porabiti optimati, pridobivši zase Gajevega tovariša M. Livija Druza. Gaja so obdolžili, da hoče neomejeno oblast, in preganjan se je dal sužnju umoriti. Optimati so zmagali, toda Gajeve reforme so razen agrarnega zakona ostale.

Po srečnih bojih z Japodi (129), ki so prebivali na današnjem Slovenskem Krasu, s Škordiski (središče Siscia) in z Delmati (med Neretvo in Cetino) so Rimljani osnovali provinco Ilirik s središčem v Saloni. Da bi imeli lažji dohod v Hispanijo, so

121 zasedli N a r b o n s k o G a l i j o (trdnjava Akve Sekstije). Tudi severnovzhodno italško mejo so zavarovali, ko so podvrgli Karne in se zvezali s Tavriski 118.

111—106 je bila vojska z J u g u r t o (numidijskim kraljem), ki bi moral po oporoki prednika Micipse deliti oblast z bratrancema Adherbalom in Hiempsalom. Hiempsala je dal Jugurta umoriti, Adherbal pa je poklical Rimljane na pomoč. Ko so prišli rimski poslanci, jih je Jugurta podkupil in umoril še Adherbala. Konzula, ki je prišel z vojsko, je tudi podkupil, nakar je šel v Rim in pridobil senatorje z zlatom. Novo vojsko z Jugurto je končal demokrat G a j M a r i j in njegov legat, optimat L. K o r n e l i j S u l a, ki je mavretanskega kralja Bokha prisilil, da mu je izročil pobeglega Jugurto.

113—101 so se morali Rimljani boriti z germanskimi K i m b r i in T e v t o n i, ki so pridrevili z evrop-

skega severa. Pobili so Rimljane pri Noreji (113) in odšli plenit po Galiji; skupaj so sklenili, udariti v Italijo, toda pri Akvah Sekstijah 102 je Marij razbil Tevtone, naslednje leto pa Kimbre pri Vercelah 101. Marij, ki je potreboval mnogo četa, je odredil, da more vsak svobodni državlján vstopiti v vojsko. Proletariat je sedaj najbolj silil vanjo radi oskrbe in ker je poveljnik odslužénim vojakom dajal nagrade. Tako je priljubljeni vojskovodja vojsko lahko porabil, da si je utrdil oblast. Medtem ko je bilo vojaštvo prej razporejeno po premoženjskih ozirih, so bili sedaj v legijah vsi enaki in enako oboroženi.

Tudi optimat tribun M. Livij Druz, sin G. Grakhovega nasprotnika, je poskušal z novimi reformami v prilog ljudstva, toda ko je hotel italiskim zaveznikom pridobiti državljánstvo, ga je dal senat zavratno ubiti, nakar je izbruhnila
 91—88 zavezniška vojska. Italški zavezniki, ki niso dosegli rimskih državljánskíh pravic, so se dvignili in osnovali svojo državo s središčem v Korfiniju. Ker so krepko nastopili, so dosegli rimsko državljánstvo in bili uvrščeni v osem tribus. Mesta so imela upravo podobno Rimu (municipiji).

Doba državljánskíh vojsk.

Pontski kralj Mitradat VI. je udaril v rimsko provinco Azijo in dal pomoriti vse Rimljane. Senát je izročil poveljstvo vojske Suli, toda Marij je dosegel s pomočjo demokratske skupine poveljstvo zase in povzročil

88—82 prvo državljansko vojsko. Sula, ki je bil že na potu v orient, ni hotel odstopiti, temveč se je vrnil in zasedel proti volji ljudstva Rim. Najhujše nasprotnike z Marijem je pregnal, omejil moč ljudskih tribunov in določil, da mora senat spet potrjevati sklepe narodne skupščine, in nato odšel nad Mitradata, ki je prišel na Grško, ker je mnogo Grkov potegnilo z njim. Sula je vzel Atene in z Lukulom zmagal na morju pri Keroneji 86 in Orhomenu 85. Z mirom v Dardanu 84 je Mitradat moral odstopiti azijske osvojitve, izročiti brodovje in plačati odškodnino. Po Sulovem odhodu je Mitradat še poskušal z bojevanjem, a Rimljani so ga prisilili k miru.

Za Sulove odsotnosti je demokrat, konzul L. Kornelij Cina, poklical iz Afrike Marija, ki je zbral čete, zasedel Rim in se znesel nad optimati. Cina ga je imenoval celo za konzula, toda kmalu je umrl (86). Tudi Cina je kesneje nesrečno končal v vojaškem uporu (83).

Ko se je Sula vrnil in postal gospodar Rima, je mnogo demokratskih pristašev pristopilo k njemu, tako Gnej Pompej, ki je ukrotil Sicilce, Afričane in končno po smrti Sertorija tudi Hispanijo, in M. Lic. Kras. Sula je postal diktator za nedoločeno dobo, vrnil je s pristankom senata in ljudstva moč optimatom. S popisi (proskripcijami) je moril Marijevence in plenil imetje vitezov. Senat je povečal za 300 članov, mu vrnil sodstvo in potrditev sklepov centuriatnih komicij. Tributnim komicijam je vzel zakonodajo, ljudski tribuni niso mogli več zavreči sklepov senata in ljudstvo so smeli sklicati le z

dovoljenjem senata. Odsluženi konzuli in pretorji (osem) so mogli kot prokonzuli in propratorji upravljati deset rimskih provinc. Sula se je odpovedal diktaturi 79 in umrl 78.

V nemirih po Sulovi smrti sta bila bogatin Kras in Pompej najplivnejša Rimljana, tekmeča in nasprotnika senata. Kras je

73—71 srečno končal vojsko z gladiatorji in sužnji, ki so se uprli pod vodstvom Spartaka. Pompej je bil vojak, a ne politik. Konzulat sta dosegla s pomočjo ljudstva (70) in bivša Sulova pristaša sta podrli njegov politični načrt. Odkar je padla Kartagina, so se razpasli roparji v Sredozemskem morju in ovirali dovoz žita v Rim.

67 je Pompej ugnal morske roparje v treh mesecih. Kakor provinco Azijo, tako so Rimljani podedovali Bitinijo, kamor je vdrl silni Mitradata, ki je tako povzročil

74—64 novo mitradatsko vojsko, toda umekniti se je moral pred L. Lic. Lukulom v Armenijo h kralju Tigranu. Lukul je sledil in zmagal zaveznika pri Tigranokerti 69. Ljudstvo, nahujskano od vitezov, je odvzelo poveljstvo Lukulu, ki je potem razkošno živel (lukulske pojedine) v Rimu. V Azijo je šel Pompej, pred katerim je Mitradata bežal na Krim, ko se mu je uprl sin Farnak; Tigran, tudi premagan, je sklenil mir. Pompej je vrgel Selevkide v Siriji, šel v Palestino, kjer so divjali boji med naprednimi saduceji in starinskimi farizeji, namestil v Jeruzalemu rimsko posadko in predpisal davke. (Nove province: Pont, Sirija, Kilikija, Bitinija.)

66—62 je v odsotnosti Pompejevi poskusil v Rimu s socialnim prevratom časti željni, a sposobni L. Sergij Katilina. V borbi za konzulat je obetal črtanje dolgov in tako pridobil mnogo pristašev in z njimi skušal s silo priti na površje. M. Tulij Cicero, sprva demokrat, nato kot konzul na strani optimatov, je nastopil proti Katilini z besedo in z dejanjem. Prevrat je bil zatrt in Katilina je padel pri Pistoriji 62.

Po teh borbah se je težko pričakovan vrnil Pompej in zahteval od senata potrditve svojih ukrepov v Aziji, zemlje za veterane in konzulat, česar ni dosegel. G. Julij Cezar (roj. 100), dasi plemič po rodu, prej že edil in propretor v Hispaniji, takrat vodja demokratov, je spoznal nesposobnost senata in zahrepenel po samovladi, za kar je bilo treba denarja in vojske. Z denarjem mu je mogel pomagati Kras, vojsko pa je imel Pompej. Radi svojih neuspehov se mu je približal Pompej in

60 so osnovali Cezar, Pompej in Kras zvezo treh mož (prvi triumvirat). Tako je Cezar dosegel konzulat 59 in ugodil Pompejevim željam glede Azije in veteranov, ki jih je senat zavrgel, a ljudstvo sprejelo. Sam si je potem vzel v upravo Ilirik, Cisalpinsko in Narbonsko Galijo in odšel tja, ljudstvo pa je pognalo Cicerona radi preganjanja demokratov.

Čeprav se je Pompej bal Cezarja in se zato približal senatu, je vendar prišlo do sestanka triumvirov v Luki 56: Pompej naj dobi konzulat za naslednje leto, nato upravo Hispanije, Kras tudi konzulat in upravo Sirije, Cezar pa

naj bi ostal v Galiji še pet let, kakor tovariši v določenih pokrajinah (dogovor brez odobritve senata).

58—51 je bil Cezar v Galiji. Pri Galcih sta odločala o vsem močno plemstvo in duhovščina (druidi), ki je imela v rokah sodstvo. Bojevite Helvečane, ki so tiščali v Galijo, je Cezar pregnal, prav tako Germane, ki so silili preko Rena (Ariovist). Še več: udaril je v Germanijo in celó v Britanijo; Galijo je tako zavaroval in zaenkrat preprečil preseljevanje narodov. Po zadušenem uporu Vercingetoriga 52 je bil Cezar gospodar v Galiji, ki se je začela romanizirati; ustvaril si je vojsko, nabral bogastva in tako dobil, kar je iskal.

Kras je padel v bojih s Parti, a v Rimu so izbruhnili nemiri med senatsko in demokratsko stranko; da bi napravil red, je Pompej dosegel začasno konzulat brez tovariša 52. Ker je umrla Pompejeva žena Julija, Cezarjeva hči, so vezi med triumviri prenehale. Na zahtevo senata, da se Cezar odreče namestništvu po preteku roka, je Cezar zahteval isto od Pompeja, toda zaman; začela se je

49—45 druga državljanska vojska. Cezar je peljal vojsko čez Rubikon (kocka je padla), Pompej je pobegnil s konzuloma in senatom na Grško. Preden je Cezar odrinil za Pompejem, je podvrget Hispanijo, Sicilijo in Sardinijo, nato pa po porazu pri Dīrahiju pobil pri Farzalu 48 v Tesaliji Pompeja, ki je obupan zbežal v Egipt, kjer je bil umorjen na zahtevo egiptovskega kralja Ptolemeja. Cezar je prihitel za njim v Egipt, se v sporu za prestol med Ptolemejem

in sestro Kleopatru postavil na njeno stran in zažgal Ptolemejevo brodovje (aleksandriška knjižnica zgorela). Iz Cezarjevih rok je dobila Kleopatra z mlajšim bratom vlado v Egiptu, priznavajoč rimsko nadoblast.

47 je Cezar Mitradatovega sina Farnaka, ki se je drznil vdreti v provinco Azijo, potolkel pri Zeli (veni, vidi, vici) in ko je ukrotil upornike v Afriki pri Tapsu 46 in

45 v Hispaniji pri Mundi, se je končala druga državljanska vojska v prid Cezarju.

Diktator Cezar je dobil konzulsko, prokonzulsko (provinco), tribunsko, cenzorsko in svečeniško oblast, najprej za deset let, nato do smrti; postal je imperator (božansko spoštovanje, helenizem) in peti mesec so imenovali po njem julij (rimsko leto se je začelo z marcem). Senat, kamor so prišli sedaj tudi zastopniki province (število članov se je zvišalo na 900), je samo svetoval in komitije so sklepale to, kar je Cezar želel. Da bi se prikupil ljudstvu, je postopal milo in snoval nove kolonije v Italiji in izven nje in se lotil javnih del. V provincah je postavil mesto oderuških davčnih zakupnikov državne uradnike (procuratores). Cezar slovi kot pisatelj spominov in kot reformator koledarja (calendae = 1. v mesecu; sončno leto; »julijanski« koledar).

44 so številni zavistni politični nasprotniki Cezarjevi z G. Kasijem Longinom in z M. Junijem Brutom iz vrst plebejskih močnikov Cezarja umorili.

Tretja državljanska vojska. S Cezarjevo smrtjo se prava republika ni več vrnila. Cezarjev pristaš Antonij je mislil, da bo njegov

naslednik, toda Rim je imel boljšega moža, to je bil Cezarjev vnuk, G. J. C e z a r O k t a v i a n , ki je zbral vojsko in se ponudil senatu. S to vojsko je udaril v spremstvu konzulov na Antonija pri Mutini (hotel je vladati v Cisalpinski Galiji), da je ta moral pobegniti k M. Emiliju Lepidu v Transalpinsko Galijo. Oktavian je prišel nato z vojsko v Rim, postal konzul in ker je bil senat že proti njemu, so sklenili

43 Oktavian, Antonij in Lepid drugi triumvirat. Triumviri so si s pristankom ljudstva prisvojili najvišjo oblast v državi in da bi dobili sredstev, so s proskripcijami preganjali nasprotnike (tudi Cicerona). Cezarjeve zarotnike so premagali

42 pri Filipih. Antonij je šel tedaj na vzhod, Oktavian pa je preganjal nasprotnike v Italiji (Horac, Vergil). Antonij se je poročil z Oktavijanovo sestro in triumviri so podaljšali v Tarentu zvezo še za pet let in vzeli v upravo: Antonij Vzhod, Lepid Afriko, Oktavian Zahod. Ko so Lepidove čete pobegnile k Oktavianovim, je Oktavian prisilil Lepida, da se je odrekel Afriki.

Oktavian se je bojeval izven Italije z Japodi (Metullum), Liburni in s Panonci, Antonij pa s Parti brez uspeha, čeprav mu je pomagala Kleopatra, s katero se je zvezal in obsipal njene otroke z darili, kar je dalo povod Oktavianu, da je nastopil proti njemu. Proglasil je Antonija za sovražnika domovine in začel boj s Kleopatro;

31 je Oktavian pri Akciji premagal Antonija in Kleopatro, ki sta pobegnili v Egipt in se usmrtila. Polastil se je Egipta, imenoval namestnika (prefekta), bogastvo pa odnesel v Italijo.

Principat.

30 pr. Kr. do 14 po Kr. je vladal O k t a v i a n, ki je bil previden, dober upravnik, ne pa vojak; imel je dobre svetovavce (Mecenas). Senat ga je imenoval za prokonzula za deset let in za poveljnika vojske (volili so ga vsako leto). Dobil je tudi tribunsko in najvišjo duhovniško čast. Ta izredna vladarska oblast z republikanskimi častmi je principat (princeps senatus = prvi v senatu), naziva se Augustus = Vzvišeni (božanska čast) in šesti mesec so imenovali po njem. Pridržal si je kot prokonzul province, kjer se je bilo bati vojske, a ostale je upravljal senat (600 članov), torej dvovlada ali diarhija, zato sta bili tudi dve blagajni (fiscus in aerarium). Ljudske skupščine, ki so pomen izgubile, so volile uradnike, ki so bili plačani.

Prokonzuli in legati so bili na čelu provinc. Za odmero davkov je uredil kataster (popis sveta; rojstvo Kristusovo). Snoval je naselbine, gradil svetišča in ceste. Vojska je bivala v cesarskih provincah (službena doba 20 let), le telesna staraža (pretorianci) je bila v Rimu.

Osvojil si je Norik, Recijo z Vinde-
licijo, Panonijo (12—9 pr. Kr.) in Me-
zijo in tu snoval nova mesta. Germani pod
Arminijevim vodstvom so ustavili rimsko pro-
diranje

9 po Kr. v T e v t o b u r š k e m l e s u, takrat ko so bili Iliri (poveljstvo dveh Batonov) pod-
jarmljeni. Avgust je umrl, ko si je določil
za naslednika pastorka

- 14—37 Tiberija, ki je bil zagrenjen, a sposoben; vladal je dlje časa dobro. Komicije so prenehale voliti uradnike, kar je vršil odslej senat. Vojskovodjo, nečaka Germanika, ki se je uspešno boril v Germaniji (Arminij), je odpoklical. Elija Sejana, poveljnika pretoriancev, je Tiberij dal umoriti, ker mu je postal nevaren (zastrupil mu je tudi edinega sina Druza); sledili so nato številni umori po poslovanju tajne policije (delatores = ovaduhi). Sejanov naslednik je bil Makro, ki je baje umoril Tiberija. Naslednik
- 37—41 G. Cezar Kaligula, sin Germanikov, razsipnež in ljut preganjavec nasprotnikov, je padel kot žrtev zarote. Kaligulov stric
- 41—54 Klavdij je zavladal s pomočjo pretoriancev; bil je telesno šibak, vendar strašen in odvisen od raznih vplivov. Po dobrem začetnem vladanju (pridobil je Mavretanijo, Trakijo; boji v Britaniji; pravo, »ministrstva«) je prepuščal posle ženama Mesalini in Agripini (hči Germanika), ki ga je baje zastrupila, potem ko je določil za naslednika njenega sina iz prvega zakona
- 54—68 Neron, ki je s pomočjo svojega učitelja Seneke dobro vladal. Po nekaj letih se je pokvaril, umoril mater, po poli brata Germanika, ženo Oktavijo in učitelja. Nastopal je rad kot vozač, pevec in igravec. Oženil se je s Popejo, ki ga je pripravila do raznih zločinov. Da bi bil zažgal Rim 64, ni verjetno, toda krivdo je zvrnil na kristjane in jih začel strahovito moriti (apostola Peter in Pavel). Legije v Galiji in v Hispaniji so se uprle, postavile Galbo, na kar

se je Neron na begu usmrtil; julijsko-klavdijska rodovina je izumrla. Za Galbo, Otonom in Vitelijem so prišli Flavijci.

69—79 T. Fl. Vespazian, postavljen od sirskih legij, je v vojski spet naredil red, učvrstil finance, preosnoval senat, podpiral znanost in umetnost. Potlačil je upor Batavcev; njegov sin Tit je podvrgel uporne Jude in zažgal Jeruzalem 70 (Jožef Flavij med ujetniki), Agrikola pa je podjarmil Britanijo. Njegov sin

79—81 Tit je bil dobrohoten, premišljen in deloven vladar (amici, diem perdidit). V njegovem času je strašen izbruh Vezuva 79 pokopal mesta Herkulanej, Stabije in Pompeje (smrt Plinija starejšega). Titov brat

81—96 Domician je bil despot in plašljivec. Po zaslugi Agrikole se je rimsko gospostvo raztegnilo na današnje Škotsko, a vendar je dal cesar Agrikolo umoriti. Z Dačani se ni uspešno bojeval. Rimsko mejo (limes) proti Germanom so začeli utrjevati od gorenje Donave do srednjega Rena. Pregarjal je kristjane in Jude. Prefekt pretoriancev Petronij ga je umoril.

V rimski državi je zakraljevalo blagostanje, ko so vladali cesarji posinovljenci. Za starim M. K. Nervo je

98—117 vladal M. Ulpij Trajan, Hispanec, najboljši rimski vladar. Država je imela tedaj največji obseg (ok. 6 milj. km²). Z javnimi zgradbami je skrbel za province. Po zmagi nad Decebalom je pridobil Dacijo (most pri Kladovu, tabula Traiana), pozneje še Armenijo, Mezopotamijo, Sirijo in Arabijo.

- 117—138** je bil **P. Elij Hadrian**, vladar popotnik. Armenija, Mezopotamija in Sirija so zopet odpadle. Zavaroval je meje zlasti v Britaniji proti Piktom (vallum Hadriani). Na mestu Jeruzalema je ustanovil Elijo Kapitolino in zatrl ponoven judovski upor. Zgradil je Hadrianopolis (Odrin) in v Rimu Hadrianovo grobnico (moles Hadriani, Angelski grad). Rimsko pravo je napredovalo z izdajo državnega zakonika (edictum perpetuum). Naslednik skromnega Antonina Pija je bil
- 161—180** stoik (»Samemu sebi«) **Mark Avrelij**. Pregarjanje kristjanov v Galiji in v Mali Aziji se je zopet začelo. Preko rimskih mejá so silili Markomani, Kvadi in Parti na vzhodu, kar kaže na preseljevanje narodov. Prvi je naselil Germane na rimskem ozemlju. Umrli je v Vindoboni (Dunaj).
- 180—192** za sina **Komoda** je dobilo nebrzdano vojaštvo veliko moč; odslej so vladarje po večini postavljali pretorianci ali legije. Ta doba
- 180—284** je doba vojaške anarhije. Do Diokleciana je vladalo 36 vladarjev, od teh je bilo 27 umorjenih; rimska država je začela pešati radi nesposobnosti vladarjev (neprestano menjavanje), tujih vplivov, notranjih prepиров in bojev; uživanje, pomanjkanje bojevitosti, barbarizacija vojske in udarjanje barbarov čez meje preprostrane rimske države so bili znaki propadanja.
- 193—211** je vladal močni **Septimij Sever** (postavljen od senata). Bojeval se je s Parti in Britanci in pridobil zopet Mezopotamijo. Telesno

stražo je izbiral iz legij. Pregarjal je kristjane. Njegov kruti sin

- 211—217** Antonin Karakala jih je pomoril na tisoče. Rimsko državljanstvo so dobili provinciali svobodniki 212 (constitutio Antoniniana de civitate). Pobil je Alemane, ki so prebivali ob srednjem in gornjem Renu, tepel se z Goti v Dakiji in plenil pri Partih. Bil je umorjen. Za Makrinom in Elagabalom (uvajal je vzhodne kulte), je sledil
- 222—235** nečak Septimija Severa, Aleksander Sever. Pravnika Domicij Ulpian in Julij Pavel sta uvedla dobro upravo. Zapletel se je v boje s Sasanidi, ustanovitelji nove perzijske države (226—651). Na pohodu proti Alemanom je bil umorjen.

Njegovi nasledniki, skoraj vsi nasilno vrženi, so bili: Maksimin Tračan, Gordian I. z istoimenskim sinom (II.), Gordian III., Filip Arabec, Decij (splošno preganjanje kristjanov), Gal, Emilian, Valerian, Galien (Odenat je takrat ustanovil cesarstvo s sedežem v Palmiri), Klavdij II. Alemani so prišli v Italijo, Franki v Galijo in Hispanijo, Goti so pa oplenili Makedonijo, Grško in Malo Azijo.

- 270—275** Avrelian je bil junak, a vendar je moral prepustiti Gotom Dakijo; porazil je Alemane in Markomane, ki so vdirali v Italijo; utrdil je Rim, premagal Zenobijo, palmirsko kraljico, podvrget zopet Egipet in pomiril državo (restitutor orbis), za starim Tacitom je
- 276—282** Prob vodil boje z Burgundi, Vandali, Alemani, Franki, Sarmati in s Perzi, spet naredil

red, skrbel za napredek (vinogradništvo) in sprejemal tujce kot najemnike v vojsko. Za Karom (Carus) je nastopil Dioklecian.

Absolutna monarhija.

284—305 Dioklecian, ustanovitelj absolutnega cesarstva (zunANJI znaki: škrlat, diadem, pros-kinesis). Senat je moral izgubiti pomen; zakonodajo je imel avgust sam. Vojaško oblast je ločil od uprave. Uvedel je 4 prefektуре, 12 diecez s 101 provinco, kjer so službovali plačani pravno izobraženi uradniki. Sam je vladal Orientu iz Nikomedije, njegov so cesar (avgust) Maksimian je gospodoval Italiji in Afriki s sedežem v Milanu; podcesarja (cezarja), ki naj bi pozneje postala avgusta (nasledstveni red), sta bila Galerij, ki je načeloval Iliriku, Makedoniji in Grški v Sirmiju (Mitrovica), in Konstancij Klor, ki je vladal Hispaniji, Galiji in Britaniji v Trieru (Augusta Treverorum).

Kršćanstvo je bilo na poti njegovemu absolutnemu vladanju (enotnosti), zato je Dioklecian preganjal kristjane. V nadi, da je naredil red, se je odpovedal in živel v Dalmaciji v svoji palači (Split).

Dioklecianov nasledstveni red ni obveljal in v srditih bojih je imel največ sreče Konstantin, sin cesarja Konstancija in kristjane Helene, ki je

312 potolkel cesarja Maksencija pri Milvijskem mostu (saxa rubra) pri Rimu (in hoc signo vincas). V soglasju s cesarjem Licinijem, gospodarjem

vzhoda, je postalo krščanstvo predvsem iz političnih razlogov

313 enakopravno poganstvu z milanskim ediktom. Končno je tudi gospodarja vzhoda Licinija pobil pri Adrianopolu in postal

323—337 samovladar (s cesarskim svetom). Sklical je v sporazumu s Cerkvijo ekumenski (vesoljni) cerkveni zbor v Nicejo, ki je obsodil arianizem (Kristus je samo podoben Bogu) in postavil pravoverni Atanazijev nauk (Kristus je po naravi enak Bogu Očetu) kot dogmo. Za prestolnico si je izbral Bizant = Konstantinopol. Prefekti so imeli upravo in sodstvo v pokrajinah, ki so bile: Orient, Ilirik, Italija (z Afriko) in Zahod. Zemljo je dal točno popisati radi davkov (kataster); popis (indictio) se je izvršil vsakih 15 let in je važen tudi za kronologijo. Uvedel je zlato valuto (solidus).

Državo so si razdelili sinovi: Konstantin II., ki je padel v boju z bratom Konstancem, a ta v boju s proticesarjem Magnentijem, ko je končno postal samovladar Konstancij. Naslednika

361—363 Juliana Apostato (odpadnik, ker se je hotel vrniti k poganstvu) je oklicala vojska za cesarja. Po njegovem umoru so postavili vojak Joviana (kristjan), ki je odstopil Perzom velik del Mezopotamije. Sledil mu je

364—375 Valentinian, ki je prepustil Orient bratu Valentu. Odslej ločimo Vzhodno in Zahodno rimsko državo (edino Teodozij je pozneje še vladal obema).

Čez meje rimske države, ki so jih že prej prestopali v obilnem številu Franki, Burgundi in

Aleman, je udaril velik vzhodnogermanski val zaradi pritiska Hunov. Začelo se je
 375 veliko preseljevanje narodov.

Verstvo.

Pri vseh italških narodih (pri Oskih, Umbrijcih, lacijskih rodovih) je Jupiter od najstarejše dobe do zadnjega časa najvišji bog. Tako tudi pri Rimljanih, ki so polagoma zavladali nad vsemi sosedi. Samo Etruški, ki so se okrog 8. stoletja pr. Kr. priselili iz vzhoda v Italijo, so imeli ženska božanstva.

V Rimu je Jupiter imel priimek Optimus, Maximus, njegov tempelj na Kapitolu je bil glavno svetišče v Rimu, odtod Jupiter vlada Rim; njegov simbol je bilo žezlo. Jupiter je nebesni bog, bog dneвне in nočne svetlobe (= Jovis pater = Deus pater = Diaus Pitor starih Arijcev). Zato tudi priimek Lucetius! Je tudi bog nebesnega dežja (Pluvius), strele in groma (Fulgur, Tonans) — kakor indijski Varuna, grški Zevs. Jupiter je predvsem dobrohotni oče (Almus, Pater), ki pomaga (Juvans), kakor indijski Baga in slovanski Bog. Od prvega hipa je tudi Bog pravnega in nramnega reda, prisege, zvestobe do dane besede (Fidius). — Jupiter ni poosebljenje naravnih pojavov, ampak nadzemsko, etično, duhovno božanstvo, ki pa s polno oblastjo vlada svet.

Njegov duhoven flamen dialis je bil vedno najvišji in se je moral strogo varovati omažeževanja in je bil član senata.

Poleg njega so fetiali, duhovni, nastopali pri obredih, ki so potrjevali sklenjene mednarodne zveze ali napoved vojske (»strelni kameneni kij« Jupitera so vrgli kot simbol božje kazni na sovražno ozemlje). Kot varuh mejá se Jupiter imenuje Terminus.

Za časa rimskih kraljev iz rodu Tarkvincev (okoli 500 pr. Kr.) pride v preprosto vero Rimljanov tuj, mističen element: Etruščani, ki so obvladali srednjo in južno Italijo, so vplivali tudi na Rim in njegovo okolico. Njihovo trojno božanstvo (Uni, Menrva in Tinia = Juno, Minerva, Jupiter) je dobilo na rimskem kapitolu svetišče, ki so ga gradili etruški umetniki.

Pozneje, v 2. stoletju pr. Kr., ko je stara, stroga verska disciplina popuščala, so Rimljani sprejeli grška in orientalska božanstva in njihove mistične kulte, ki so jih gojili grški kolonisti v južni Italiji; med drugim so prejeli od Grkov Sibilinske knjige, ki so jih posebni tolmači razlagali v prid države, in grške bogove, kakor so: Apolo, Diana (Artemida), Cerera (Demeter), Bakh (Dioniz), Merkur (Hermes), Neptun (Pozejdon), Venera (Afrodita), Amor (Eros), Vulkan (Hefajst).

V zadnjem stoletju pr. Kr. je stara rimska vera še bolj propadala, ker so se udomačili orientalski kultu matere boginje Ma-Bellone, Cibebe, Izide itd. V teh kultih se je gojila nenravna magija, ki je bila združena z okrutnimi obredi, umori itd. Kult je bil strogo določen od državne oblasti, ki je za vsako državno podvzetje iskala pomoči ali nasveta božanstev.

V času republike je bil Pontifex maximus vrhovni duhovnik države; s svojimi tovariši (do 16) je odločeval v vseh verskih zadevah.

Vestalkae (6) so morale obljubiti čistost in skrbeti za sveti ogenj; bile so spoštovane od vseh oblasti in ljudstva.

Auguri (14—16) so razlagali bodočnost iz znamenj na nebu, ptičjega leta, haruspiki (vražarji) pa iz drobovja darovanih živali. Oboje je prišlo od Etruskov in iz orienta.

Pri Rimljanih so odgovarjala abstraktnim pojmom posebna božanstva: Fides (zvestoba), Pietas (pobožnost), Libertas (svoboda), Spes (upanje) itd.

Domove so varovali Lari in Penati, ljudi Geniji; duše umrlih, Mani, so se naselile v podzemlju.

Vernost, ki je opešala, se je zbudila spet po državljanskih vojskah in širilo se je oboževanje cesarja; nadomestilo vere je bila za mnoge stoiška filozofija.

V tem kaosu je prišel novi krščanski nauk z vzhoda in se širil v rimski državi takrat, ko so nove sveže sile začele prodirati v rimsko ozemlje. Ljubezen do bližnjega, enakopravnost, dobra dela, plačilo po smrti so postali nauki, ki se jih niso oprijeli samo ponižani, temveč tudi višji sloji, a pot jim je utrla helenistična kultura z vrsto učiteljev (sv. Pavel, sv. Mohor in Fortunat okoli 151 v naših krajih).

Ker je že židovstvo imelo poseben položaj v rimski državi, ga je imelo sprva tudi krščanstvo, ki so ga imeli najprej za židovsko sekto. Urejenost rimske države (uprava, pota, promet, trgo-

vina) in vzvišenost Kristusovih nauk so bili vzroki, da se je krščanstvo naglo širilo.

Preganjanja kristjanov so se vršila radi nepoznavanja krščanstva in zato, ker se kristjani niso marali družiti s pogani in častiti zaščitnikov Rima in cesarjev (Trajan). Do izrazitega preganjanja je prišlo tedaj, ko se je krščanstvo intenzivno začelo širiti. Ker cesarjev kristjani niso častili po božje, so jih imeli za sovražnike države.

K božji službi so se zbirali kristjani v katakombah, kjer so tudi pokopavali mrliča. Ko je pa krščanstvo postalo enakopravno s poganstvom, so katakombe začeli opuščati.

Književnost.

V najstarejši dobi so poznali v Rimu narodno pesništvo (nabožne in junaške pesmi), a ni se razvil ep, lirika ali drama.

Rimska književnost se je začela za punskih vojsk, a le kot odtenek grške helenistične, ki ji niso početniki ne Rimljani, a tudi ne Latini. Livij Andronik, Grk, je prevajal atiške drame, tudi Kampanec Gnej Nevij je bil dramatik. T. M. Plavt je ustanovitelj rimske komedije.

Za časa državljanskih vojsk je grška helenistična kultura prodrla (zlasti po sužnjih odgojiteljih) že v vse kroge rimske družbe. Šole v Atenah, Aleksandriji in na Rodu so obiskovali imenitni Rimljani. Katul (u. 87) iz Verone je znamenit lirski pesnik, Lukrecij pa utemeljitelj didaktične pesmi.

Po končanih državljanskih bojih je v miru (zlasti za Avgusta) nastopila zlata doba (80 pr. Kr. do 14 po Kr.) rimske književnosti. Iz te so: P. Vergilij Maro (70—19), pesnik epa Eneide, poučne pesmi Georgika in idile Bukolika. P. Ovidij Nazo (43—17) je pesnik Metamorfoz (15 knjig), Fastov (prazniki). K v. Horacij Flak iz Venuzije (35—8) je največji lirik (ode, epode, epistole), elegika sta Tibul. in Propert.

V naslednji srebrni dobi (14—180) rimske književnosti se kaže skromnejše notranje doživljanje, a več govorniškega okrasja in učenosti. Marcial je pisal epigrame, Juvenal satire, ki so ogledalo te dobe. V železni dobi (od 180 dalje) je književnost duhovno in oblikovno nazadovala.

Govorništvo (retoriko) so Rimljani zelo čislali (v senatu, na zboru, pri sodišču). Kot govornik slovi Cicero (106—43), njegovi govori (katilinski in filipski) so književna dela; bil je tudi filozof poleg Seneke, stoik), ki je prenašal grške ideje v rimsko knjigo (eklektik). Po Avgustovi dobi je govorništvo nazadovalo, dasi je še cvetel panegirik (Kvintilian).

Zgodovina izhaja iz skromnih kronoloških podatkov, ki so jih pisali tako zvani analisti, katerih zastopnik je K v. Fabij Piktör (boril se je proti Hanibalu). Prvi važnejši zgodovinar je M. Porcij Kato (234—149 Origines) in tudi Kvint Enij (Annales, ep, zgodovina Rima).

Tit Livij (59—17) iz Patavije (Padova) je napisal zgodovino Rima od ustanovitve dalje (Ab

urbe condita, 142 knjig). Avgust (kakor Cezar O galski vojski, O državljanski vojski) je pisal spomine; prepis je ohranjen pod imenom Monumentum Ancyranum; Salust o vojski z Jugurto in o Katilinovi zaroti; Kornelij Nepos je spisal življenjepise (biografije) Trog Pompej in Diodor Sicilski o državah pred rimsko, prvi je pisal latinski, drugi grški; Grk Dioniz iz Halikarnasa pa o punskih vojskah. Zanimiva pisma (med temi o izbruhu Vezuva in o kristjanih) je pisal Plinij mlajši, (medtem ko je bil njegov stric Plinij starejši enciklopedist, Historia naturalis); o Aleksandru Velikem je pisal nekritično Kurcij Ruf. Največji rimski zgodovinar P. Kornelij Tacit iz Umbrije (Annales in Historiae), ki je opisal dogodke od Avgusta do Domiciana; zemljepisno in narodopisno delo je njegova Germanija. Svetonij je napisal zgodovino od Cezarja do Diokleciana; Plutarh iz Betovije biografije, Arian o Aleksandru Velikem, Apian rimsko zgodovino, Amian Marcelin, Grk iz Antiohije, pa poznejšo rimsko zgodovino.

Geograf je bil Grk Pavzanija (potopis), Klavdij Ptolomej iz Aleksandrije, utemeljitelj geocentričnega sistema, in Strabon (popis zemlje in narodov).

Pravo. Postave 12 plošč, osnova rimskega prava, ki so ga izpopolnili z zakoni komicij (leges), sklepi senata (senatus consulta), edikti pretorjev, mnenji pravnikov (responsa iuris prudentium), slednjič s cesarskimi ukazi (constitutiones

principum). Za Hadrijana je pravna znanost najbolj cvetela. Znameniti pravniki so bili Salvij Julian, Gaj, Papinian in Ulpian.

Umetnost.

Stavbarstvo kaže od začetka vpliv Etruščanov. Eno najstarejših del je bil veliki kanal (cloaca maxima), pa tudi svetišče Jupitra Kapitolskega (po poročilu stavbenika Vitruvija iz časa Kristusovega).

Iz konca stanovskih bojev je znan Apijev vodovod (in tudi Apijeva cesta iz Rima v Kapuo in Brindizij).

Po punskih vojskah se je pokazal v stavbah grški korintski slog: okroglo svetišče Veste, Flaminijev cirkus in bazilike (četverokotne stavbe, ki so služile sodstvu in prometu).

Ko so v prvem stoletju začeli lomiti marmor v Karari, je stavbarstvo zelo napredovalo (Pompejevo gledališče), a zlasti za Avgusta (forum, Marcelovo gledališče, 16 novih svetišč, palača na Palatinu, mavzolej, vodovod in kopališča = terme). Najlepši je bil Panteon, ki ga je zgradil Agripa.

Nasledniki so Avgusta posnemali; svetišča (cesarju in Romi v Pulju), gledališča, slavaloki, kopališča, mostovi, ceste, vodovodi, a najlepša dela so bila Vespazianov amfiteater ali kolosej (dovršil Domician), svetišče Venere in Rome (Hadrian), Titov slavalok z reliefi, Trajanov steber, Karakalove in Dioklecianove terme in palača v današnjem Splitu.

Začetki krščanskega stavbarstva so bili posnetki klasičnih stavb (bazilike).

Kiparstvo. Ko so začeli prenašati kipe iz Grške v Rim, je oživel tudi kiparstvo; kiparji so bili po večini Grki, ki so kopirali grška dela. Avgustu (sam poroča) so baje postavili 80 srebrnih kipov. Najbolj je cvetelo kiparstvo od Avgusta do Hadriana; javne in privatne zgradbe so bile okrašene s kipi in reliefi bogov in vladarjev (kip Marka Avrelija).

Slikarstvo. Začetek punskih vojsk je bil tudi začetek slikarstva (zmaga nad Kartazani in Hieronom); najprej so bili posnetki grških slikarskih del (žrtvovanje Ifigenije). Zlasti stene so radi krasili z Geniji, Lari, s prizori iz bajeslovja, s pokrajinskimi in arhitektonskimi slikami. Mozaika niso rabili samo za pod, temveč pozneje tudi za strop in za stene.

Krščanski slikarji v katakombah so radi uporabljali grške in rimske motive (Kristus kot dobri pastir in Kristus kot Orfej) kakor tudi mozaik.

Socialne in gospodarske razmere.

Rimska država je bila najprej poljedelska. Potrebno orodje si je izdelal kmet sam. Prvo trgovsko blago je bila sol. Plačevali so z govejo živino (pecus, pecunia = denar) in z ovcami, v kraljevski dobi z bakrom (aes), šele pozneje s pravim denarjem (aes signatum).

Strah pred sosedi je združil patricije in plebejce po končanih stanovski bojih v enotno plast. Toda z državnimi posli se je bavil le bogati posestnik, ne pa mali kmet, trgovec in obrtnik do

cenzorja Apija Klavdija (popis posestev in premoženja sploh 312).

Čeprav so se pred punskimi vojskami, ko so bili Rimljani še vedno preprosti, trezni poljedelci in vojaki (zato napredek države), tvorila velika posestva, je bilo vendar zemlje radi osvajanj še vedno dovolj (boji s Samničani in s Pironom). Gojili so zlasti pšenico in sadje. Trgovina je že napredovala (pogodbe s Kartažani). Kupovali so glinaste izdelke, škrlat in dišave, prodajali sol in les. V sredi tretjega stoletja so bili uvedli že srebrni denar (sesterc).

Po razširjenju mejá rimske države in po pridobitvi bogatih provinc italški kmet ni mogel več tekmovati v žitnih cenah s provinciali (Sicilija in Afrika); to ga je vodilo v pogubo in odšel je v Rim. Snovanje kolonij in agrarni zakoni (brata Grakha) so bili le poskusi, pomagati obubožanim. Njihova zemlja je tako prešla v roke bogatašev, ki so postali veleposestniki (latifundije), obdelovali so zemljo s sužnji, katerih je bilo mnogo, in so z njimi kruto ravnali. Vendar se je pridelovanje žita izplačevalo vedno manj, rajši so sadili trto in redili živino.

Trgovci, zakupniki, podjetniki in vojaki so obogateli, ko so spoznali življenje na vzhodu, a postali so mehkužni in razkošni. Temu so se privadili in če jim je zmanjkalo denarja, so goljufali, poneverjali in morili. Tako življenje pa je rodilo silno zavist proletariata.

Kakor kmetje se tudi mali obrtniki niso mogli obdržati radi trdnih podjetnikov. Pridružili so se še libertinci (osvobojeni sužnji). Čeprav brez premoženja, so vendar vsi ti imeli pravice, vo-

liti magistrat; volili pa so take, ki so dajali kruh in prirejali igre (panem et circenses).

Rimske igre so bile le za zabavo (v cirkusu in gledališču) od konca prve punske vojske. V drugem stoletju so se začele gladiatorske igre (gladius = meč), kjer so se najprej borili sužnji in zločinci med seboj, pozneje z divjimi zvermi, za kar so porabljali tudi kristjane.

Rimljana je doma učil do 17. leta oče ali suženj branja, pisanja in telesnih spretnosti (borenja, jahanja, plavanja), od druge punske vojske tudi grškega jezika (Grk — pedagog). Nato se je izpopolnjeval v retorski šoli. Tudi na žensko vzgojo (žene so imele ugodnejši družabni položaj kot grške) so v Rimu pazili. Toda ko je pozneje padlo rodbinsko življenje, je propadala tudi rimska vzgoja.

Rimska hiša je bila sestavljena iz več delov (vestibul, atrij, tablinij). Oprava in posode so bile podobne grškim. Rimska moška obleka je bila tunika in toga (le državljani jo je smel nositi), ženska obleka ji je bila podobna. Rimljani so bili skromni v jedi, toda pozneje so prirejali razkošne pojedine (triklinij). Zelo radi so se mudili v kopeli.

Za principata (do 180) ni bilo toliko vojsk s sosedi, zato tudi manj sužnjev (cena) za bogate posestnike, ki so zato morali dajati zemljo zakupnikom (koloni); ti zemlje niso smeli zapustiti.

Rim, središče državne uprave, je postal svetovno mesto z 1 do 1 in pol milijona prebivalcev; tu je vladalo silno razkošje, najbolj za Nerona, toda s Flavijci je prenehalo.

Na drugi strani pa je bilo velikansko siromaštvo. Zunaj Rima pa ni bilo takega prepada med prebivalstvom.

V provincah so Rimljani gospodarili smotrno (vodovodi, vodnjaki, reguliranje; Timgades); le Grška je vedno bolj propadala. Mala obrt je radi pomanjkanja sužnjev zopet začela napredovati.

Rimljan v splošnem ni bil trgovec, zato se ni razvil niti v cesarski dobi (mir) trgovski stan; le vitezi so bili podjetni trgovci, a nadkriljevali so jih Grki in Židje.

Iz Narbona in Masilije so dobavljali v Rim kože, živino in les, iz Palerma žito, iz Kartagine sadje, črne sužnje, zveri, živino, volno, iz Aleksandrije pšenico, steklo, papir, dragocenosti in dišave, iz Smirne in Efeza tkanine, iz Antiohije svilene tkanine, iz Korinta olje, iz Olbije ob Črnem morju sužnje, a preko Akvileje so dobivali noriško železo in jantar.

Dobre ceste (glavnih okoli 80.000 km), označene z miljniki in opremljene s postajališči, so pomagale trgovini in prometu. Državno pošto je osnoval že Avgust.

Glavni dohodek cesarjev je bila carina.

V času vojaške anarhije se kaže propad. Malih svobodnih posestnikov ni bilo skoro več, koloni so začeli izginjati in veliki posestnik ni mogel več imeti zemlje obdelane (pašniki in gozdovi); tudi zemljiški davek je tiščal poljedelca.

Trgovina je nazadovala radi davkov in siromašnosti ljudstva, ki ni imelo več denarja, radi državnih monopolov (sol, rudniki), a na morju je bilo vedno več roparjev. Gospodarsko trden je ostal le še vzhod.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

10927/67/1

94(100)

020120385

COBISS •